

Γιατί ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος;  
Τὸ Ἀπροϋπόθετον  
τῆς Θείας Ἐνανθρωπήσεως



## Λύτρωση ἢ Θέωση;\*

Τὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀνσέλμου  
«Γιατί ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος»  
καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας

*Παναγιώτου Νέλλα († 1986)*

### Α'. Τὸ Πρόβλημα

#### 1. Ἱστορία καὶ σημασία τοῦ προβλήματος.

**ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ** «Cur Deus Homo?» τὸ ἔφερε στὸ ἄμεσο προσκήνιο τῶν θεολογικῶν συζητήσεων, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ἄνσελμος Καντερβουρίας τὸν ΙΑ΄ αἰώνα, μὲ τὸ περίφημο ὁμώνυμο ἔργο του.

Ἡ ἀπάντησις ποὺ ἔδωσε στὸ ἐρώτημα, γνωστὴ ἐπίσης, εἶναι ὅτι ὁ Χριστὸς ἐνανθρώπησε γιὰ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. Ἡ θέσις αὐτὴ ἦταν ἀπαραίτητη στὸ ὅλο ἀνσέλμειο σύστημα καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς στήριγμα τῆς δικανικῆς περὶ λυτρώσεως διδασκαλίας.

Ἐκεῖνο ποὺ πρόσεξαν καὶ στὸ ὁποῖο ἀντέδρασαν ὀρθὰ οἱ ἀνατολικοὶ θεολόγοι, εἶναι ἡ περὶ ἱκανοποιήσεως δικανικῆς θεωρίας. Ἀλλὰ δὲν δόθηκε ἀκόμη, στοὺς νεώτερους δικούς μας χρόνους, ἡ δέουσα προσοχὴ στὴν ἴδια τὴν ἀπάντησις τοῦ ἐρωτήματος, στὴ θέσις ὅτι ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος γιὰ νὰ λυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἁμαρτία.

Ἡ θέσις αὐτὴ ἔχει περάσει χωρὶς συζήτησις καὶ στὴ δική μας νεώτερη θεολογία, τὸ κήρυγμα, τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ πνευμα-

τικὴ ζωή, **μὲ βαρύτατες ὅπως θὰ γίνεῖ φανερὸ στὴ συνέ-  
χεια συνέπειες.**

Τὸν ΙΓ' αἰῶνα ὁ Duns Scotus ἀντέδρασε στὴ Δύση στὴν ἀνσέλ-  
μειο ἀπάντησι καί, τοποθετώντας τὸ ἐρώτημα μέσα στὴν ὅλη  
περὶ βουλήσεως τοῦ Θεοῦ δική του προβληματικὴ, ὑποστήριξε  
τὴν ἄποψη ὅτι ἡ Ἐνσάρκωσι εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πτώσι  
καί, σύμφωνα μὲ τὴ σειρὰ τοῦ θεοῦ «praedestinatio» [προορισμοῦ],  
θὰ γινόταν ὅπωςδήποτε.

Δημιουργήθηκε μεγάλη κατὰ τοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν  
συζήτησι, στὴν ὁποία ὁ Malebranche μίλησε γιὰ «μεταφυσικὴ  
ἀναγκαιότητα» τῆς ἐνσαρκώσεως, ὁ Westcott γιὰ «ἀπόλυτο κίνη-  
τρο» τῆς ἐνσαρκώσεως κ.ἄ.<sup>1</sup>

Στὴ συζήτησι χρησιμοποιήθηκαν καὶ πατερικὰ κείμενα, τὰ ση-  
μαντικότερα ἀπὸ τὰ ὁποία ἦταν τὰ γνωστὰ κείμενα τοῦ ἁγίου  
Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Αὐτὸ ἔκανε ὀρισμένους ὀρθοδόξους  
θεολόγους νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ θέμα καὶ νὰ διερωτηθοῦν ἂν ὁ  
ἅγιος Μάξιμος πρεσβεύει τὴν «ἀπροϋπόθετο ἢ ἐμπροϋπόθετο ἐ-  
νανθρώπησι τοῦ θεοῦ Λόγου».

Αἰσθανόμενοι ὡστόσο δύσκολα μέσα στὴν **τυπικὰ δυτικὴ αὐτὴ  
προβληματικὴ** οἱ ἐν λόγῳ ὀρθόδοξοι θεολόγοι προτίμησαν νὰ  
ἀφήσουν τὸ ζήτημα ἀνοιχτό, χαρακτηρίζοντάς το οἱ πιδ πολλοί,  
ὡς «θεολογούμενο»<sup>2</sup>.

Πρὸ τεσσάρων ἐτῶν [1979] στὸ βιβλίο «Ζῶον Θεούμενον» ὑ-  
ποστηρίξαμε τὴν ἄποψη ὅτι τὸ θέμα **ὄχι μόνο δὲν εἶναι θεο-  
λογούμενο, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα «Γιατί ὁ  
Θεός ἔγινε ἄνθρωπος;» ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξι παρά-  
δοξι κατὰ τρόπο διαυγέστατο· ὅτι εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ  
ἐκεῖνες τοῦ Ἀνσέλμου καὶ τοῦ Scotus· καὶ ὅτι βρῖσκεται ἔξω  
ἀπὸ τὰ ὄρια ποὺ προσδιορίζει ἡ διατύπωσι «ἐμπροϋπόθε-  
τη ἢ ἀπροϋπόθετη ἐνανθρώπησι».**

Ἐμπεριέχεται σαφῶς στὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴ («καθὼς  
ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου»· «εἰς οἰκονομί-  
αν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάν-  
τα ἐν τῷ Χριστῷ»· «ἐν αὐτῷ ἐν ᾧ ἐκλήρωθημεν» 1, 4-11), στὴν  
πρὸς Κολοσσαεῖς («ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρω-  
τότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς  
οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς... τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν

ἔκτισται... καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας» 1, 15-18), σὲ πολλὰ ἄλλα χωρία τῆς Γραφῆς, καὶ διατυπώνεται περίλαμπρα στὴν πρὸ χρησιμοποιομένη καὶ ἀδιάκοπα σ' ὅλες τὶς πατερικὲς ἐποχὲς ἐπαναλαμβανόμενη φράση: **«Ἄνθρωπος γίνεται Θεός, ἵνα Θεὸν τὸν Ἀδὰμ ἀπεργάσῃται».**

Ὁ πραγματικὸς ἄξονας στὸν ὁποῖο τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση ὅλες οἱ ἀλήθειες τῆς πίστεως, ἡ πνευματικὴ ζωὴ καὶ ὅλες οἱ ἐκκλησιαστικὲς πραγματικότητες εἶναι ὁ ἄξονας: **Δημιουργία - Θεώση ἢ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἢ πραγμάτωση τοῦ σκοποῦ τῆς κτίσεως ἢ ὅπως ἄλλιῶς ἂν τὸ ὀνομάσουμε.**

Ὁ περιορισμὸς τοῦ ἄξονα αὐτοῦ μόνο στὸ τμήμα **πτώση-λύτρωση** ὀδηγεῖ σὲ ἀκρωτηριασμὸ καὶ παραμόρφωση τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, τοῦ περιεχομένου τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῶν ποικίλων διαστάσεων τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ ἀλλοιώσεις ποὺ πραγματοποιήθηκαν σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα στὸ δυτικὸ χριστιανισμὸ μετὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἦταν ἀναπόφευκτες. Ἡ προσπάθεια τοῦ Duns Scotus δὲν πέτυχε, πρῶτα γιατί κινήθηκε μέσα σὲ ἥδη δημιουργημένα πλαίσια, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ὁ Scotus ἔθεσε ἓνα Θεολογικὸ ἐρώτημα: **ἂν ἡ Ἐνανθρώπιση ἀποτελοῦσε σκοπὸ τοῦ Λόγου, ἐκεῖ ποῦ τὸ ἐρώτημα εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀνθρωπολογικὸ καὶ κοσμολογικό: ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦταν δυνατόν νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σκοπὸ του, νὰ σωθεῖ, χωρὶς νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ Θεό, νὰ ἐνυποστασιασθεῖ στὸ Λόγο· ἂν ἡ κτίση μπορούσε νὰ φθάσῃ στὸ πλήρωμά της χωρὶς νὰ γίνῃ σῶμα τοῦ Λόγου.**

Δὲν εἶναι χωρὶς χρησιμότητα γιὰ τὴ σημασία τοῦ θέματος νὰ λεχθεῖ ὅτι ὁ Καθηγητὴς Δημήτριος Στανιλοάε υἱοθέτησε στὴν κριτικὴ του στὸ «Ζῶον Θεούμενον» ἀμέσως τὴν πρότασή μας καὶ ὅτι ὁ καθηγητὴς Παναγιώτης Χρήστου στὴ σπουδαία μελέτη του «Ἄνθρωπος ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος - Ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ», (*Κληρονομία*, 1980, τ. 12β', σ. 251-281) ἐρμηνεύει στὴν **ἀνθρωπολογικὴ καὶ ὄχι Θεολογικὴ προοπτικὴ** τὰ κρίσιμα χωρία τοῦ Μαξίμου, χωρὶς ἀναφορὰ αὐτὸς στὴν παραπάνω πρόταση.

Θὰ ἐπανέλθουμε στὸ πρόβλημα τοῦ περιορισμοῦ τῆς θείας οἰκονομίας στὸ τμήμα **πτώση-λύτρωση** καὶ στὶς **τραγικὲς συνέπειές** του.

Χρειάζεται, κλείνοντας αὐτὴ τὴν εἰσαγωγὴν, νὰ ποῦμε ὅτι στὴν ἐπισήμανση τοῦ προβλήματος ὀδηγηθήκαμε ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν κειμένων τοῦ Νικολάου Καβάσιλα καὶ μέσω αὐτοῦ φθάσαμε στὴν ἐπανερμηνεία τῶν κειμένων τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ἐδῶ ἐνδιαφέρει νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸν ἱερό Καβάσιλα.

## *2. Τὰ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ πλαίσια τοῦ προβλήματος κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰώνα.*

**ΔΕΝ** θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ βίο ἢ τὴν προσωπικότητά του. Ἔχουν ἥδη γραφεῖ ἀρκετὰ γιὰ τὴ θεολογικὴ βαθύτητα, τὸ χριστοειδὲς ἦθος καὶ τὴ μεγαλειώδη σεμνότητα τοῦ ἁγίου ἀνδρός, σεμνότητα ποὺ ἔκανε ὥστε παρόλο ὅτι ἔπαιξε σπουδαῖο ρόλο σὲ ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς δημόσιας ζωῆς τῆς ἐποχῆς του, πολιτική, κοινωνική, πολιτιστική, θεολογική, πνευματική, νὰ μείνει –ἐπειδὴ κινήθηκε πάντα στὴν οὐσία καὶ ὄχι στὴν ἐπιφάνεια τῶν προβλημάτων– ἀφανής, τόσο ὥστε νὰ μὴ μπορούμε σήμερα νὰ προσδιορίσουμε μὲ ἀκρίβεια οὔτε τὴ χρονολογία τοῦ θανάτου του (μετὰ τὸ 1391) οὔτε τὸ ἂν ἐχειροτονήθη κληρικός, ἐκάρη μοναχὸς ἢ ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τοῦ βίου του λαϊκός. Ἀντικειμενικὴ ἔρευνα τῶν δεδομένων ἀναγκάζει τὸν ἔντιμο ἐπιστήμονα νὰ κρατήσει τὸ θέμα αὐτὸ ἀνοικτό, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ προκύψουν νέα στοιχεῖα ἀπὸ ἄγνωστες μέχρι σήμερα πηγές.

Παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας δύο πτυχὲς τῆς δημόσιας ζωῆς του. Πρῶτα ἡ σχέση του μὲ τὴ διάνοση τῆς ἐποχῆς, μάλιστα τὴ δυτικίζουσα. Ἡ στενὴ φιλία του μὲ τὸν Κυδώνη ἀλλὰ καὶ προσωπικά, νεανικὰ κυρίως, ἐνδιαφέροντά του, τὸν ἔκαναν νὰ παρακολουθήσει ἀπὸ κοντὰ τὴ γοητεία ποὺ ἀσκοῦσε στὸν κύκλο τῶν δυτικοφρόνων διανοουμένων ἢ δυτικῆ θεολογικῆ σκέψης. Παρακολούθησε μάλιστα βῆμα πρὸς βῆμα τὴ μετάφραση τῆς *Summa Contra Gentiles* ποὺ ἔκανε ὁ Κυδώνης. Ἔτσι ὁ Καβάσιλας ἦταν ἐνήμερος γιὰ τὰ διαδραματιζόμενα στὴ Δύση. Αὐτὸ τὸ δείχνει καὶ ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῶν ἔργων του μολονότι, γιὰ λόγους ποὺ θὰ ἐξηγήσουμε, σπάνια ἀναφέρεται ἄμεσα σὲ τὶς δυτικὲς διδασκαλίες. Ἡ γνώση αὐτὴ ἔχει σημασία σὲ ἀναφορὰ μὲ τὴ σχέση τοῦ Καβάσιλα πρὸς τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ γενικότερα τὶς ἡσυχαστικὲς ἔριδες. Καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχουν γραφεῖ ἀρκετά.

Τὰ μέχρι στιγμῆς συμπεράσματα συνοψίζονται **πρῶτον**, στὸ ὅτι ὁ Καβάσιλας γνώρισε σὲ βάθος τὴ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ, εἶχε μάλιστα μαθητεύσει κοντά του ἐπὶ ἓνα περίπου χρόνο στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ μάχη τοῦ Παλαμᾶ εἶχε ἤδη οὐσιαστικά κερδηθεῖ –ὁ Καβάσιλας εἶναι κατὰ 15 χρόνια νεώτερός του– δὲν ἔκρινε σκόπιμο νὰ ἀναμιχθεῖ ἐνεργὰ στὴ διαμάχη, ἀλλὰ ἀφιέρωσε τὸ ἔργο του στὸ νὰ διοχετευθοῦν οἱ βαθειῆς δογματικῆς ἀλήθειες ποὺ διατύπωσε ὁ ἅγιος Γρηγόριος στὸ εὐρὺ ἐκκλησιαστικὸ πλήρωμα. Ἐγινε ἔτσι ὁ πρωτεργάτης τοῦ νὰ διοχετευθεῖ ἡ μεγάλη ἡσυχαστικὴ ἀναγέννηση τοῦ ΙΔ΄ αἰώνα στὸ λαὸ ὡς λειτουργικὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννηση, ἔργο τοῦ ὁποίου ἡ σημασία εἶναι προφανής.

Τὸ **δεύτερο** συμπέρασμα ἔχει σχέση μὲ τὴ θεολογικὴ ὁρολογία καὶ ὅσα αὐτὴ ἐμπεριέχει. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὴν **ἔνωση μὲ τὸ Χριστὸ** προσδιόρισε ὡς **τὸν πυρήνα καὶ τὸ σκοπὸ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς** μὲ κατηγορηματικὸ καὶ τελεσίδικο τρόπο ὁ Παῦλος. Τὸ σκοπὸ αὐτὸ κανεῖς αἰρετικὸς παλῆν καὶ καμμὴ χριστιανικὴ ὁμολογία σήμερα δὲν τόλμησε νὰ τὸν ἀμφισβητήσῃ.

Ὅστοςο ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ νωρὶς τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι Θεός. Ἡ θέση ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἔθεσε σὲ ἀμφισβήτηση τὸ θεμέλιο τῆς πίστεως, τὴν ἀλήθεια τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἔβαλε σὲ κίνδυνο καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί, ἂν ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ νὰ ἐνώνεται μαζί Του δὲν ἐνώνεται μὲ τὸ Θεό.

Στὴν πρώτη διάσταση τοῦ κινδύνου αὐτοῦ οἱ Πατέρες ἀπάντησαν μὲ τὸ δόγμα τῆς Νικαίας, στὴ δευτέρῃ μὲ τὸ νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ «ἐν Χριστῷ ζῆν» τοῦ Παύλου, ὡς ἀληθινὴ καὶ πραγματικὴ **θέωση**. Ἡ διδασκαλία τῆς θεώσεως γνώρισε στὴ συνέχεια μεγάλη καὶ λαμπρὴ ἀνάπτυξη ὡς γνήσια ἔκφραση τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανισμοῦ, καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς τὴ στῆριξε περίτρανα καὶ τὴν ἀνέπτυξε θαυμαστὰ ἀντιμετωπίζοντας τὴν ἀρειανίζουσα αἵρεση ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνώνεται μὲ τὴν κτιστὴ θεία χάρη.

Ὁ Καβάσιλας συμφώνησε ἀπόλυτα μὲ τὸν Παλαμᾶ, ἀλλὰ παράλληλα αὐτὸς ξανάφερε στὸ θεολογικὸ προσκῆνιο τὴν ὁρολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καί, προχωρώντας στὴν κατεύθυνσή της, ἐρμήνευσε τὴ θέωση ὡς ἀληθινὴ καὶ πραγματικὴ **χριστοποίηση**.

Μὲ τὴν ἀνεκτίμητης σπουδαιότητος αὐτὴ μετατόπιση, ἐκτὸς

τοῦ ὅτι συνέδεσε τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν **θέωση μὲ τὴ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας** κι ἔδειξε μὲ ἀλλεπάλληλες, διεισδυτικὲς καὶ ἔκτακτα ρεαλιστικὲς παρατηρήσεις ὅτι στὰ ὕψη τῆς θεώσεως μποροῦν νὰ φτάσουν **ὄλοι οἱ πιστοί**, ἄσχετα μὲ τὸ ἂν ζοῦν στὴν ἔρημο ἢ στὸν κόσμο, ξανάφερε τὶς συζητήσεις μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν στὴ **βιβλικὴ** βάση τους, γεγονὸς βαρυσήμαντο.

Προλαβαίνοντας ἐξ ἄλλου τοὺς καιροὺς καὶ προσφέροντας, ἰδιαίτερα σὲ μᾶς τοὺς Ὁρθοδόξους τοῦ Κ' αἰῶνα θὰ ἔλεγα, **τὸ πραγματικὸ περιεχόμενον τῆς θεώσεως**, μᾶς προστατεύει ἀπὸ τὸ νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν θέωση ὡς ἓνα νεφελῶδες καὶ ἀπροσδι- ὀριστο κατηγόρημα, ὡς ἀπλὸ σύνθημα.

Ἡ μετατόπιση τῆς ὀρολογίας ἀπὸ τὴν θέωση στὴν **χριστοποίη- σι** ὀδήγησε ἀκόμην τὸν Καβάσιλα στὴ διατύπωση μιᾶς **ἀνθρω- πολογίας** ἐξαιρετικὰ διεισδυτικῆς, τόσο στὴ φαινομενολογικὴ ὅσο καὶ στὴν ὄντολογικὴ τῆς διάσταση, καὶ τοῦ ἔδωσε τὴ δυνα- τότητα, ρευστοποιώντας καὶ ἐφαρμόζοντας μέσα στὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ τὶς δογματικὲς παλαμικὲς θέσεις, νὰ ὑψώσει μπροστὰ στὸν ὑποφώσκοντα δυτικὸ ἀνθρωπισμὸ, τὸ λυκαυγὲς τοῦ ὁποίου ἔβλεπε μὲ σαφήνεια χάριν στὶς ἐπαφές του, τὸ ὀρθόδοξο ὄραμα ἐνδὸς **ἀνθρωπισμοῦ θεοκεντρικοῦ**. Ὅλα τὰ παραπάνω ἔχουν ἦδη δημοσιευθεῖ<sup>3</sup>.

Ἀλλὰ τὸ θέμα ποῦ διαπραγματευόμαστε ἐδῶ ἀπαιτεῖ νὰ προσ- διορισθεῖ καὶ μιὰ **τρίτη** διάσταση τῆς σχέσεως τοῦ Καβάσιλα πρὸς τὸν Παλαμᾶ.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος βρέθηκε τὸν ΙΔ' αἰῶνα μπροστὰ στὸ πυορ- ροῦν ἀπόστημα τοῦ Βαρλαάμ. Ἄνοιξε τὴν πληγὴ, ἀνέταμε τὸ πρόβλημα, φανέρωσε καὶ κατανίκησε τὴν αἵρεση τῆς διδασκαλίας περὶ κτιστῶν ἐνεργειῶν καὶ περὶ τῆς κτιστῆς χάριτος. Βρέθηκε μπροστὰ σ' ἓνα ἄμεσο καὶ θανατηφόρο κίνδυνο καὶ μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἔσωσε τὸν ἀνατολικὸ Χριστιανισμὸ ἀπὸ τὴν αἵρεση. Ἀλλὰ ἡ διδασκαλία τῶν δυτικῶν περὶ κτιστῆς χάριτος εἶναι ἓνα σύμπτωμα, ἀναπόφευκτο μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸ τοῦ ἄξονα τῆς Θείας Οἰκονομίας ἀπὸ **Δημιουργία-Θέωση** σὲ **ἁμαρτία-λύ- τρωση**. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶδε καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ βαρύτατο αὐτὸ σύμπτωμα.

Ὁ Καβάσιλας, ἔχοντας ἀσφαλισμένα τὰ νῶτα χάρις στὴ νίκη τοῦ Παλαμᾶ, μπόρεσε νὰ δεῖ τὸ πρόβλημα στὸ **σύνολο** του καὶ

στὸν **πυρήνα** του καὶ μὲ τὴ νηφαλιότητα καὶ βαθύτητα ποὺ τὸν χαρακτήριζε, τὸ ἀντιμετώπισε καθολικά.

Ἔτσι, ὅπως μετὰ τὸν Ἀθανάσιο ἦρθε ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, μετὰ τὸν Παλαμᾶ ἦρθε –θα λέγαμε ὄχι συγκρίνοντας, ἀλλὰ κάνοντας μιὰ ἀπλὴ παρομοίωση– ὁ Καβάσιλας. Κι ὅπως δὲν μπορούμε νὰ κατανοήσουμε τὸν Δ΄ αἰώνα μελετώντας τὸν Ἀθανάσιο μόνο χωρὶς τοὺς Καππαδόκες, οὔτε μελετώντας ἀπὸ τοὺς Καππαδόκες μόνο τὸν Γρηγόριο Νύσσης, ἔτσι εἶναι ἀνεπαρκής, ἀνεπαρκέστατη θὰ τολμούσαμε νὰ ποῦμε ἢ γνώση τοῦ ΙΔ΄ αἰώνα μὲ τὴ μελέτη μόνο τοῦ Παλαμᾶ, χωρὶς τὴν παράλληλη σὲ βάθος μελέτη τοῦ Καβάσιλα.

Ὁ Παλαμᾶς μὲ διεισδυτικότητα ἀπαράμιλλη φανέρωσε τὸ βάθος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ὁ Καβάσιλας ἔδωσε στὸ βάθος αὐτὸ τὸ εὖρος καὶ τὴν οἰκουμενικότητα ποὺ τοῦ ἄρμοζε. Ἔργο του ὑπῆρξε ἡ ἐπαναποθέτηση ὄλων τῶν θεολογικῶν, πνευματικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγματικοτήτων τοῦ χριστιανισμοῦ στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Θέωση ἢ ἐν Χριστῷ τελείωση**· καὶ κύριος μοχλὸς του ἡ **ὀρθόδοξη ἀπάντηση στὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα γιατί ὁ Θεὸς ἐγίνε ἀνθρώπος**.

Εἶναι καιρὸς, μετὰ τὴν παραπάνω ἱστορικὴ τοποθέτηση, νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ θεολογικὸ πρόβλημα, ὅπως τὸ ἔλυσε ὁ Καβάσιλας. Θὰ συγκεντρώσουμε τὴν ἔρευνά μας γύρω ἀπὸ ἓνα θεμελιῶδες χωρίο του.

## **Β' Ἡ Ἀπάντηση τοῦ Καβάσιλα**

### **1. Ἡ βαρβαρώδης «φυσικὴ» ἀπόσταση Θεοῦ-ἀνθρώπου. Ἡ «κατ' ἐνέργειαν» καὶ ἡ «καθ' ὑπόστασιν» ἔνωσις.**

*«Ἀνθρώπων ὁ Θεὸς οὐ τόπῳ διέφερεν, ὃ γε πάντα τόπον κατέχων, ἀλλὰ διαφορᾷ δίστατο. Καὶ ἡ φύσις αὐτὴν αὐτὴ τοῦ Θεοῦ διεῖργε (=χωρίζε) τῷ πᾶσιν οἷς εἶχε διαφέρειν καὶ πρὸς αὐτὸν μηδὲν κοινὸν ἔχειν· ὅτι Θεὸς μὲν αὐτὸς μόνον, ἡ δὲ φύσις ἀνθρώπος μόνον» (572A)<sup>4</sup>.*

Τὸ χωρίο αὐτὸ δημιουργεῖ μερικὲς θεμελιώδεις ἀπορίες. Γιατί, ἂν ὁ Καβάσιλας ἀναφέρεται στὴ μεταπτωτικὴ κατάσταση τοῦ ἀν-

θρώπου, τὸ πράγμα εἶναι βέβαια κατανοητό. Ἄν ὁμως ἀναφέρεται στὴν προπρωτικὴ φύση, ἂν ἡ φύσις ἐξ ἀρχῆς «αὐτὴν αὐτὴ τοῦ Θεοῦ διείργε» τί σημαίνει τότε ἡ ἀλήθεια τῆς Ἀποκαλύψεως περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ» δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔκφραση τοῦ ἁγίου Μαξίμου «μοῖρα ἐσμὲν Θεοῦ» καὶ πάμπολλες ἄλλες φράσεις τῶν Πατέρων, ποὺ μιλοῦν γιὰ «θεοείδεια» τοῦ ἀνθρώπου κλπ.; Ὁ Καβάσιλας κατὰ τὴν προσφιλή του μέθοδο, χωρὶς νὰ θέτει ἀνοιχτὰ τὸ ζήτημα, τὸ ἀντιμετωπίζει σὲ βάθος καὶ μὲ μιὰ δογματικὴ ριζικότητα ἐκπληκτικῆ.

Εἶναι κατ' ἀρχὴν φανερὸ ὅτι ἀκολουθεῖ ἐδῶ πιστὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη Δαμασκνὸ, ὁ ὁποῖος συνοψίζοντας ὀλόκληρην τὴν πρὸ αὐτοῦ πατερικὴ παράδοση διδάσκει ὅτι «πάντα ἀπέχει τοῦ Θεοῦ οὐ τόπω ἀλλὰ φύσει». Ἡ φυσικὴ, οὐσιαστικὴ ἀπόσταση μεταξὺ κτιστῆς καὶ ἀκτίστου φύσεως εἶναι βαραθρώδης καὶ ἀγεφύρωτη. Τὸ κτίσμα μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ ἀπὸ μόνο του νὰ κοινωνήσῃ στὸ ἄκτιστο.

Αὐτὴ τὴ βαραθρῶδη ὁμως φυσικὴ ἀπόσταση ἡ θεία ἀγαθότης εὐδόκησε νὰ τὴν ἐπικαλύψῃ ἐξ ἀρχῆς μὲ τὶς ἄκτιστες θεῖες ἐνέργειες. Ἔτσι, μόλις ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο «χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς», ὁ Θεὸς ἐνεφύσησε μέσα του «πνοὴν ζωῆς» καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναδείχθηκε σὲ «ψυχὴ ζῶσα» δηλαδὴ σὲ ὑπαρξὴ κοινωνοῦσα τοῦ Θεοῦ, γιὰτὶ μόνο ὁ Θεὸς εἶναι ζῶν καὶ μόνο ἐν τῷ Θεῷ καὶ διὰ τοῦ Θεοῦ μπορεῖ μιὰ ψυχὴ νὰ εἶναι ζῶσα.

Ὅστοςο ἡ διὰ τῶν ἐνεργειῶν γεφύρωση τοῦ χάσματος δὲν τὸ αἶρει πλήρως. Τὸ ἐπικαλύπτει πραγματικά, ἀλλὰ εἰς μέτρον ἀρραβῶνος. Ὁ Καβάσιλας προϋποθέτει καὶ ἐδῶ τὸν Δαμασκνὸ ὁ ὁποῖος διδάσκει ὅτι ὑπάρχουν τρία εἶδη ἐνώσεων: ἡ κατ' οὐσίαν, ἡ καθ' ὑπόστασιν καὶ ἡ κατ' ἐνέργειαν.

Καὶ κατ' οὐσίαν μὲν εἶναι ἐνωμένα μόνο τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, καθ' ὑπόστασιν ἐνώνεται ἡ θεία μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση ἐν Χριστῷ. Ἡ κατ' ἐνέργειαν ἔνωση εἶναι προετοιμαστικὴ τῆς καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως, εἶναι ἔνωση καὶ κοινωνία ἀρραβῶνος. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ προπρωτικὰ καὶ μεταπρωτικὰ καὶ πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν. Ἡ κατ' ἐνέργειαν κοινωνία μὲ τὸ Θεὸ ἀπορρέει καὶ πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν ἀπὸ τὴν ἐνσάρκωση καὶ αὐτὴν ἐνεργοποιεῖ. Ἡ κατ' ἐνέργειαν κοινωνία εἶναι προσανατολισμένη καὶ ἐνεργοποιεῖται ὡς ἐνυποστασίωση στὸ Χρι-



**στό.** Αυτό είναι τὸ περιεχόμενο τῆς θεώσεως, αὐτὸ ἐνεργοῦν οἱ ἄκτιστες θεῖες ἐνέργειες καὶ αὐτὸ ἐμφανίζουν.

Βρισκόμαστε, ὅπως εἶναι φανερό, στὸν πυρήνα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπολοίπων Πατέρων, κατ' ἐξοχὴν τοῦ ἁγίου Μαξίμου καὶ τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου, γιὰ τὸν ὁποῖο, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ θεῖο φῶς, οἱ θεοπτίες κλπ. εἶναι πάντοτε γεγονότα προσωποκεντρικά, χριστοκεντρικά, καὶ ἐπίσης στὸν πυρήνα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ περὶ ἀκτίστων ἐνεργειῶν.

Ἄν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐπέμεινε περισσότερο στὸ δογματικὸ ζήτημα τοῦ κτιστοῦ ἢ ἀκτίστου τῶν θεῶν ἐνεργειῶν, εἶναι ἐπειδὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔπρεπε νὰ πολεμήσει τὸν Βαρλαάμ, τὴ διδασκαλία περὶ κτιστῆς θείας χάριτος. Ἀλλὰ προσεκτικὴ μελέτη τῶν ἔργων του δείχνει τὴν ἐν Χριστῷ καθ' ὑπόστασιν ἔνωση θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς τὴ θεμελιώδη προϋπόθεση καὶ τὸν πυρήνα τῆς διδασκαλίας του, πυρήνα τὸν ὁποῖο ἀκριβῶς ἀνέλυσε καὶ ἀνέπτυξε ὁ ἱερὸς Καβάσιλας.

## **2. Ἡ σπουδαιότης καὶ σημασία τῆς «καθ' ὑπόστασιν» ἐνώσεως.**

**Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ** αὐτὸς μεγάλος θεολόγος τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἐξετάζει τὸ ὅλο ζήτημα ἀξιοποιώντας καὶ ἐμβαθύνοντας τὸ βιβλικὸ κατηγόρημα τῆς εἰκόνας. Γράφει:

*«Διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον ἀνθρώπου φύσις συνέστη τὸ ἐξ ἀρχῆς. Καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἐκεῖνον κατεσκευάσθη· καὶ λογισμὸν ἐλάβομεν, ἵνα τὸν Χριστὸν γινώσκωμεν· ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνον τρέχωμεν· μνήμην ἔσχομεν, ἵν' ἐκεῖνον φέρωμεν· ἐπεὶ καὶ δημιουργημένοις αὐτὸς ἀρχέτυπον ἦν. Οὐ γὰρ ὁ παλαιὸς τοῦ καινοῦ, ἀλλ' ὁ νέος Ἀδὰμ τοῦ παλαιοῦ παράδειγμα» (680Α).*

Τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι συνεπῶς ὁ Χριστός. Ὅχι ἀπλῶς ὁ Λόγος, ἀλλὰ ὁ σαρκωθείς Λόγος. Γιατί

*«ἄνθρωπος πρὸς τὸν Χριστὸν ἵεται [ἔρχεται], οὐ διὰ τὴν θεότητα μόνον, ἢ πάντων οὔσα τυγχάνει τέλος, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως ἕνεκα τῆς*

*έτέρας» (681AB). «Ὁ πρεσβύτερος (Ἄδὰμ) τοῦ δευτέρου (δηλαδή τοῦ σαρκωθέντος Λόγου) μίμημα καὶ κατὰ τὴν ιδέαν ἐκείνου καὶ τὴν εἰκόνα πέπλασται ὁ πρῶτος».*

Δὲν ἔχει σημασία, συνεχίζει ὁ Καβάσιλας, τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ὑπῆρχε ἱστορικὰ κατὰ τὴ δημιουργία τοῦ Ἄδὰμ. Ἡ θεία οἰκονομία διαφοροποιεῖ ριζικὰ τὴ φυσικὴ διαίρεση τοῦ χρόνου σὲ παρελθὸν παρὸν καὶ μέλλον, εἰσάγει ἄλλη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Ὁ σαρκωθεὶς Λόγος εἶναι ὁ «*πρωτότοκος πάσης κτίσεως*». Καὶ ἡ «*εἰσαγωγή τοῦ πρωτοτόκου εἰς τὴν οἰκουμένην*» ἀποτελεῖ τὴν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ, τὸ «*μυστήριον τό ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν*» (Κολ. 1, 26). **Αὐτὸ τὸ μυστήριον** ἐκπληρώθηκε ἐν Χριστῷ. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ τοῦ Ἄδὰμ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Καβάσιλας εἶναι κατηγορηματικός. Πρὸς τὸν Χριστὸ ὁ ἄνθρωπος

*«ὥσπερ εἰς κανόνα τινα καὶ ὄρον κατεσκευάσθη τό ἐξ ἀρχῆς... ὥστε Θεὸν ὑποδέξασθαι δυναθῆναι» (560D). Καί: «μηδ' ἔκτισεν αὐτὴν (τὴν ἀνθρώπινη φύσιν) ὁ Θεὸς πρὸς ἄλλό τι βλέπων... ἀλλὰ τοῦτο ζητῶν ἐποίησεν, ἵνα γεννηθῆναι δεῖσαν, τὴν μητέρα παρ' αὐτῆς λάβῃ. Καὶ ταύτην ὑποθέμενος πρότερον καθάπερ τινὰ κανόνα τὴν χρεῖαν (τὴν ἐνσάρκωση) εἰς αὐτὴν ἔπειτα πλάττει τὸν ἄνθρωπον»<sup>5</sup>.*

Ἡ κατεύθυνση αὐτὴ ὁδηγεῖ στὸν προσδιορισμὸ μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς διαστάσεως τῆς Χριστολογίας ποὺ δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὰ συμβαίνοντα τὸν ΙΔ' αἰώνα, μὲ τὴν ὁποία ὁμως δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ.

Εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὸ θέμα μας νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι τὸ «κατ' εἰκόνα» γιὰ τὸν Καβάσιλα περιέχει δύο στοιχεῖα: τὸ στοιχεῖο τῆς ὁμοιότητος ἢ μιᾶς, θὰ λέγαμε σήμερα, δομικῆς ἀντιστοιχίας τῆς εἰκόνας πρὸς τὸ Ἀρχέτυπο, ἢ ὁποία ὁδηγεῖ σὲ μιὰ βαθεῖα καὶ πολὺ ἐπίκαιρη στὶς μέρες μας φαινομενολογικὴ ἀνθρωπολογία καὶ γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε ἐκτενῶς ἄλλοῦ, καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς ἐκ τῶν ἔνδον φορᾶς τῆς εἰκόνας πρὸς τὸ Ἀρχέτυπο, φορᾶς

που έχει σχέση με την οντολογία του ανθρώπου. Για το τελευταίο αυτό πρέπει να γίνει λίγος λόγος.

Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος «κατεσκευάσθη τό ἐξ ἀρχῆς» γιὰ νὰ ἐνωθεῖ μετὰ τὸ Θεό, ἐφ' ὅσον ἔτεινε πρὸς τὸ Θεὸ καὶ σκοπὸς τοῦ ἦταν ἡ ἔνωση, ὅσο δὲν εἶχε πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ ἔνωση ἦταν ἀκόμῃ ἀτελής. Ἦταν καὶ προπρωτικὰ πρὸ Χριστοῦ –πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ «ὠρμήθη μὲν... οὐ κατέλειπε δέ», γράφει ὁ Καβάσιλας (680B)– ἦταν νήπιος, εἶχε ἀνάγκη ὀλοκληρώσεως, δηλαδὴ σωτηρίας. Τοῦ ἔλειπε ἡ καθαυτὴ ἀνθρωπίνη, ἡ Χριστοειδὴς «μορφὴ», ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας, τὸ χριστοειδὲς «εἶδος», ἀκόμῃ ριζικότερα, τὸ «κατὰ Χριστὸν ὑποστῆναι».

Ἡ οντολογία τοῦ ἀνθρώπου στὴ διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα, ὅπως καὶ ὅλης τῆς πατερικῆς παραδόσεως ἄλλωστε, εἶναι δυναμική, εἰκονική, συνίσταται στὴ φορὰ-πρὸς-τὸ-εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος βρίσκει τὸ «ὑποστῆναι» καὶ τὸ εἶναι του ἐν Χριστῷ. Πρὶν καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ Χριστὸ τὸ εἶναι του εἶναι ἓνα εἶναι-πρὸς-τὸ-Χριστό. Καὶ ὅταν δὲν εἶναι προσανατολισμένο πρὸς τὸ Χριστό, ὅταν, ἀκριβέστερα, ὀρίζεται ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἐπιγνώσει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Χριστὸ εἶναι, ὅπως ὀρθὰ μέσα στὴ δική του προοπτικὴ τὸ ὀνομάζει ὁ Heidegger, ἓνα εἶναι-πρὸς-θάνατον. Ἐνωμένο μετὰ τὸ Χριστὸ τὸ εἰκονικὸ βιολογικὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου γίνεται πραγματικὸ εἶναι-ἐν-τῷ-Χριστῷ. Ἐν τῷ Χριστῷ ὁ ἄνθρωπος βρίσκει τὸ **πραγματικὸ ὀντολογικὸ του περιεχόμενο**.

Τὰ τελευταῖα αὐτὰ δὲν εἶναι βέβαια φράσεις τοῦ Καβάσιλα. Ἀλλὰ οἱ δικές του φράσεις εἶναι πιδὸ ριζικές. Ἐφ' ὅσον ὁ Χριστὸς εἶναι «ἡ κεφαλὴ τοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας», λέγει, εἶναι φανερὸ ὅτι ὅσο καιρὸ ἡ ἀνθρωπίνη φύση δὲν εἶχε λάβει τὴν Ὑπόστασιν τοῦ Λόγου ἦταν **χωρὶς πραγματικὴ ὑπόστασιν**, τὸ σῶμα τῆς ἀνθρωπότητος ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο ἀκέφαλο.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ πιστοὶ

**«γεγέννηνται τοῦ Χριστοῦ τὸν βίον τοῦτον εἰσεληλυθότες καὶ γεννηθέντες». Διότι «ἡ γέννησις τῆς Κεφαλῆς, τῶν μελῶν τῶν μακαρίων γέννησις ἦν. Τοῦτο γὰρ ἦν συστῆναι τὰ μέλη, τό γεννηθῆναι τὴν κεφαλὴν» (604A).**

Αὐτὴ τὴ θεμελιώδη θέση καὶ σημασία ἔχει στὴ διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου. Τὸ «μυστήριον τοῦ Χριστοῦ»

που αποτελεί την προαιώνια και ἄρα ὑπεριστορική και ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς ἐν χρόνῳ πτώσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῶν κτισμάτων, βουλή τοῦ Θεοῦ –**πῶς πράγματι μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πονηρίας τοῦ διαβόλου ὁ Χριστός;**– ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴ ὀπτικὴ γωνία, τὸν πυρῆνα τῆς θεολογίας του.

Δὲν θὰ ἦταν πράγματι δυνατὸ νὰ οἰκοδομήσει ὀλόκληρη τὴ σύνθεσή του περὶ πνευματικῆς ζωῆς πάνω στὰ μυστήρια ὡς ὁδοὺς ἐνσωματώσεως στὸ Χριστό, ἂν ὁ Χριστός δὲν εἶχε στὴν ἀνθρωπολογία του αὐτὴ τὴν ὄντολογικὴ θέση.

Διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ αὐτὰ ἡ ἀπάντηση τοῦ Καβάσιλα στὸ ἐρώτημα «*Cur Deus Homo?*» καὶ ἡ σημασία της. Ἀλλὰ ὑπάρχουν περισσότερα.

### **3. Ἡ ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πτώση θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ ἡ σημασία της.**

**Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ** μας συνεχίζει ὡς ἐξῆς τὸ χωρίο του ποὺ παραθέσαμε πρὸ πάντων:

*«Ὅταν σὰρξ ἐθεώθη καὶ φύσις ἀνθρώπων ὑπόστασιν ἔλαχε αὐτὸν τὸν Θεόν... ἡ διαφορὰ ἐκείνη χώραν οὐκ ἔχει, τῆς μιᾶς ὑποστάσεως τοῦτο μὲν οὔσης, ἐκεῖνο δὲ γενομένης».*

Ἡ βαθαρώδης φυσικὴ διάσταση τὴν ὁποία δὲν ἀρκοῦσε νὰ ἄρει ἡ κατ' ἐνέργειαν ἢ εἰκονικὴ –οἱ ὄροι εἶναι ταυτόσημοι– προπτωτικὴ κοινωνία, σύμφωνα μὲ τὴν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ ἔπρεπε καὶ μποροῦσε νὰ ἀρθεῖ μὲ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση.

Ἡ «καθ' ὑπόστασιν» ἔνωση τελειότερη ἀπὸ τὴν «κατ' ἐνέργειαν» αἶρει πλήρως τὴ διάσταση, ἐνώνει «ἀδιαιρέτως», σύμφωνα μὲ τὴν θεόπνευστη διατύπωση τῶν πατέρων τῆς Χαλκηδόνης, τὶς φύσεις χωρὶς ὅμως νὰ τὶς συγχέει κατ' οὐσίαν, ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως.

Ἡ μία ὑπόσταση, ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας κατὰ τρόπο σαφῶς χαλκηδόνιο, «τὴν διάστασιν τῆς θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἀναιρεῖ, κοινὸς ὅρος ἐκατέρας φύσεως οὔσα». Ἐπειδὴ ἀκριβῶς «τῶν διεστῶτων οὐκ ἂν γένοιτο κοινὸς ὅρος» (572AB).

Ἐνα παράδειγμά του εἶναι ἐξόχως ἐκφραστικὸ. Ἄς φανταστοῦμε, λέει, μιὰ φιάλη ποὺ περιέχει μύρο. Ὅπως εἶναι φυσικὸ,

τὰ τοιχώματα τῆς ψιάλης χωρίζουν τὸ μύρο ἀπὸ τὴ γύρω ἀτμόσφαιρα. Ἄν ὁμως βρεθεῖ τρόπος καὶ τὰ τοιχώματα τῆς ψιάλης μετατραποῦν καὶ αὐτὰ σὲ μύρο, τότε ὄχι μόνο δὲν χωρίζουν, ἀλλὰ ἀντίθετα γίνονται τὸ μέσο διὰ τοῦ ὁποίου τὸ μύρο διαποτίζει ὁλόκληρη τὴν ἀτμόσφαιρα. Σὲ τέτοιο μάλιστα βαθμὸ ὥστε, ἂν κανεὶς ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ τοιχώματα τῆς ψιάλης, νὰ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἴδιο τὸ μύρο καὶ νὰ χριεῖται ἀπ' αὐτό.

Εἶναι φανερὸ ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ μεγαλοφυῆ θεωρία τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσαρκώσεως. Ἀπορροφημένοι συνήθως ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἐν Χριστῷ λυτρώσεως τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου, θεωροῦμε τὴν ἐν Χριστῷ ἀσύγχυτην ἀνάκραση τῶν δύο φύσεων ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῶν συνεπειῶν τῆς πτώσεως καὶ μὲ τὴν μεταπτωτικὴ αὐτὴ ὄραση ὀρθὰ τὴν ὀνομάζουμε εἴσοδο τοῦ Λόγου στὴν ἱστορία.

Καὶ οἱ Πατέρες καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καβάσιλας ἐπιμένουν ἐκτενῶς στὴν κεφαλαιώδη αὐτὴ πλευρὰ τοῦ μυστηρίου. Καὶ μὴ νομισθεῖ μὲ κανένα τρόπο ὅτι τὴν ὑποτιμοῦμε ἐδῶ, ἄλλωστε θὰ ἐπανέλθουμε. Ὅμως ἡ ἱστορία, καὶ ὁ χρόνος γενικότερα, ὅπως γνωρίζουμε τὶς πραγματικότητες σήμερα, εἶναι γιὰ τοὺς Πατέρες «δερμάτινοι χιτῶνες» δὲν ἦταν αὐτὴ ἡ φύση τους προπτωτικά.

Μὲ προϋπόθεση αὐτὴ τὴν ἀλήθεια καὶ ἐν ὄψει τοῦ κινδύνου τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἄξονα τῆς θείας οἰκονομίας ἀπὸ **δημιουργία-καθ' ὑπόστασιν ἔνωση ἢ θέωση** σὲ **ἁμαρτία-λύτρωση** καὶ τῆς σχετικοποίησης τῶν πάντων ποὺ εἶναι ἡ συνέπεια αὐτοῦ τοῦ περιορισμοῦ, ὁ Καβάσιλας ἐπιμένει τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἰδιαίτερα καὶ στὴν ἄλλη κεφαλαιοδέστατη ἐπίσης πλευρὰ τοῦ μυστηρίου.

Ἐπιμένει ὁ Λόγος πρὶν ἀπὸ τὴ σάρκωση ἦταν μύρο *«ἐφ' ἑαυτοῦ* (δηλαδὴ ἐν τῇ Τριάδι, παρὰ τῷ Πατρί), *μένον»,* γράφει. *Ὅταν ὁμως «ἡ μακαρία συνέστη σὰρξ, ἡ τῆς θεότητος ἅπαν τὸ πλήρωμα δεξαμένη... τὴνικαῦτα ἐπ' αὐτὴν τὸ μύρον... χρίσμα καὶ ἔστι καὶ λέγεται. Τὸ γὰρ μεταδοθῆναι, τοῦτο ἦν αὐτῷ χρίσμα τε γενέσθαι καὶ κενωθῆναι. Οὐ γὰρ ἤμειψε (=ἄλλαξε) τόπον, οὐδὲ διεῖλε τεῖχος, οὐδ' ὑπερέβη, ἀλλὰ τὸ διεῖργον τῶν ἡμετέρων αὐτὸν (τὴν ἀνθρώπινη φύση) ὅπερ αὐτὸς ἀποδείξας, οὐδὲν ἀφῆκε μέσον»* (569-572Α).

Δὲν πρόκειται συνεπῶς μόνο γιὰ εἴσοδο τοῦ Λόγου στὴν ἱστορία. Αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως πραγματικό, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ πρὸ κάτω, ἀλλὰ δὲν ἐξαντλεῖ τὸ μυστήριο. Οὔτε βέβαια ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ ὄντολογικὴ μεταβολὴ τοῦ Λόγου σὲ σάρκα.

Ὁ πυρήνας τοῦ μυστηρίου βρίσκεται στὴν ἀπὸ τὸ Λόγο «*πρόσληψη*» –ὁ Καβάσιλας λέει ἐπίσης «*ἀνάληψη*»– τῆς σαρκός. Ἡ ὄντολογικὴ ἀλλοίωση δὲν ἐπῆλθε στὴ θεία, ἀλλὰ στὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἡ στοιχειώδης αὐτὴ ἀλήθεια προϋποτίθεται σὲ ὅλους τοὺς Πατέρες, οἱ ὁποῖοι ἐπιμένοντες τόσο πολὺ στὴ «σάρκωση» δὲν λησμονοῦν ὥστος ποτὲ ὅτι ἢ ἄλλην, ἢ πρώτην ὄψη τοῦ μυστηρίου εἶναι ἢ «*πρόσληψη*», ὅπως οἱ ἄριστοι τῶν ἀστρονόμων, μολονότι γνωρίζουν ὅτι ἢ γῆ εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποία ἀλλάζει θέση, μιλοῦν στὸν καθημερινὸ βίον περὶ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου.

Στὴν «*Ἑρμηνεία τῆς Θ. Λειτουργίας*» ἀναλύοντας ὁ Καβάσιλας τὴν ἀκολουθία τῆς Προθέσεως κάνει σαφέστερο τὸ σημεῖο αὐτό.

**Τὸ «*Κυριακὸν Σῶμα*», λέει, «*ἀφωρίσθη τῶν ὁμογενῶν καὶ ἀνετέθη Θεῷ*». Ἐπειδὴ προσλαμβανῶν ἦταν ὁ «*τῶν κόλπων τοῦ Πατρὸς μηδέποτε χωρισθεῖς*» Λόγος. «*Αὐτὸς δέ, συνοφίζει, τὸ κυριακὸν τοῦτο σῶμα δῶρον ἔδωκε τῷ Θεῷ... ἐν τοῖς κόλποις αὐτὸ θεῖς τοῦ Πατρὸς*» (380C).**

Κατὰ συνέπεια ἱστορικὰ μὲν βλέπουμε πραγματικὰ τὸ «κυριακὸν σῶμα» συλλαμβανόμενο καὶ αὐξανόμενο στὴ μακαρία νηδὺ τῆς Παρθένου πρῶτα, στὴ Βηθλεέμ, Ναζαρέτ, Τιβεριάδα κλπ., ὕστερα, στὴν ὑπεριστορικὴ ὁμως πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ ἢ Μακαρία αὐτὴ Σὰρξ δημιουργεῖται διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Λόγου ἀναλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρὸς.

Ὁ Καβάσιλας εἶναι σαφής:

**«*ἐκεῖ τοῦτο κτίσας καὶ περιθέμενος, ὥστε ἅμα τε πλασθῆναι καὶ δεδομένου Θεῷ εἶναι*» (380C).**

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ «Μύρο» ἔγινε «*χρῖσμα*» καὶ ἔχρισε τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὴ Θεότητα. Ἡ κίνηση εἶναι διπλή: Ὁ Λόγος «*ἀναλαμβάνει*» τὴν κτιστὴ ἀνθρώπινη φύση καὶ τὴν τοποθετεῖ «*ἐκεῖ*» στοὺς ἀκτίστους Πατρικοὺς κόλπους. Ἔτσι τὴν «*ἀμείβει*» (ἀλλάζει) *καὶ πρὸς ἑαυτὸν μεταβάλλει, καθάπερ ρανίδα μικρὰν ὕδατος ἐγγειθεῖσαν ἀπείρω μύρου πελάγει*» (593C).

Ταυτόχρονα καὶ χάρις στὴν κτιστὴ φύση ποὺ προσέλαβε, τὸ Μύρο μετατρέπεται ἀπαθῶς καὶ ἀναλλοιώτως σὲ χρίσμα καὶ ἐκχέεται στὴν κτίση, καὶ τὸ βαραθρῶδες χάσμα μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου καλύπτεται ὄχι πλέον ἐξωτερικά, διὰ τῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ ἀπὸ μέσα, ὑποστατικά.

Ὁ φυσικὸς Υἱός, ἡ εἰκὼν καὶ ὁ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ὁ ὁμοούσιος Λόγος, χαρίζει στὴν κτιστὴ ἀνθρώπινη φύση ποὺ προσέλαβε τὴν υἰοθεσία. Ὁ ἄνθρωπος μέσα στὸ Χριστὸ ὑψώνεται ἀπὸ τὸ κατ' εἰκόνα σὲ εἰκόνα, τὸ κτίσμα μετατρέπεται σὲ κατὰ χάρις τέκνο, αἴρονται οἱ πιδὸ καίριες καὶ ριζικές, οἱ ὄντολογικὲς καὶ γι' αὐτὸ ἀγεφύρωτες κατὰ τὴ φιλοσοφία ἀντιθέσεις, ὁ κύκλος τετραγωνίζεται. Αὐτὸ σημαίνει ἡ μετατροπὴ τοῦ δημιουργήματος σὲ κατὰ χάρις γέννημα, τέκνο, πράγμα ποὺ εἶναι τὸ πραγματικὸ περιεχόμενον τῆς κατὰ χάρις υἰοθεσίας ἢ θεώσεως.

Ἐξ ἄλλου ἡ «*χρισθεῖσα τῆ θεότητι*» ἀνθρωπότης ὑψώνεται διὰ τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως, στὸ μέσο τὸ ὁποῖο ἐνώνει στὸ ἐξῆς πραγματικὰ τὸ Θεὸ μὲ τὸν ἄνθρωπο, σὲ ἀγωγὸ διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ τῆς θείας φύσεως ρέει καὶ ζωοποιεῖ τὴν κτίση, σὲ *μυστήριον*, σὲ *Ἐκκλησία*. *Γίνεται «ἐνδυμα» καὶ «σῶμα»* τοῦ Λόγου.

Γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νὰ βαπτισθεῖ, νὰ ἐνδυθεῖ ἐν Χριστῷ τὸν Θεό, νὰ θεωθεῖ, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἔχει βαπτισθεῖ ἢ κενωθεῖ ὁ Θεὸς στὸν ἄνθρωπο, νὰ ἔχει ἐνδυθεῖ ὁ Λόγος τὸν ἄνθρωπο, νὰ ὑπάρχει ἡ ὑποστατικὴ ἔνωση.

Χάρις στὴν ὑποστατικὴ ἔνωση ὁ Θεὸς

*«δι' ὧν ἡμῖν ἃ παρ' ἡμῶν ἔλαβεν ἀποδίδωσιν, ἑαυτοῦ μεταδίδωσι. Καὶ σαρκὸς καὶ αἵματος μετέχοντες ἀνθρωπέου, τὸν Θεὸν αὐτὸν ταῖς ψυχαῖς δεχόμεθα, καὶ σῶμα Θεοῦ καὶ αἷμα, καὶ ψυχὴν Θεοῦ καὶ νοῦν καὶ θέλησιν, οὐδὲν ἔλαττα ἢ ἀνθρώπινα»* (593B).

Ἄν ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀπευθύνει στὸ Θεὸ τὸ «*τὰ Σὰ ἐκ τῶν Σῶν*» εἶναι γιὰτὶ ὁ Θεὸς πρῶτος τὸ ἀπηύθυνε στὸν ἄνθρωπο. Ἔλαβε «*σάρκα σαρκικὴν*» καὶ μᾶς ἀνταπέδωσε «*σάρκα πνευματικὴν*».

Ἔτσι «*οὐ διατεθῆναι μόνον καὶ παρασκευασθῆναι πρὸς τὴν ζωὴν*, γράφει ὁ Καβάσιλας, *ἀλλ' ἤδη καὶ ζῆν κατ' ἐκείνην καὶ ἐνεργεῖν ἕξεστι τοῖς Ἁγίοις ἐν τῷ παρόντι*». Γιατὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον «*συνήφθησαν*», «*ἀνεμίγησαν*» καὶ «*ἀνεκράθησαν*».

Τὸ ἄκτιστο εἰσέδουσε στὴν κτίση, ὁ ἀχώρητος ἐχωρήθη, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος διεστάλησαν, τὸ κτιστὸ ὑπερέβη τὰ ὄριά του, ἡ ζωὴ τῶν ἐσχάτων μπορεῖ νὰ βιωθεῖ στὸ παρόν:

*«ὁ μέλλων ἐκεῖνος (βίος) τῷ παρόντι τούτῳ καθάπερ ἐνεχέθη καὶ ἀνεμίγη καὶ ὁ ἥλιος ἐκεῖνος καὶ ἡμῖν ἀνέτειλε φιλανθρώπως· καὶ τὸ ὑπερουράνιον μύρον ἐν τοῖς δυσώδεσι χωρίοις ἐξεκενώθη· καὶ ὁ τῶν ἀγγέλων ἄρτος τοῖς ἀνθρώποις ἐδόθη» (496D).*

Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ: ὁ ἐν χρόνῳ, ὑπεριστορικὸς ὅμως στὴν ἐνδότερην φύσιν του, **γάμος τοῦ Δημιουργοῦ μετὰ τὴν δημιουργία Του**. Ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἱστορικὰ συμβάντα.

Ἡ προαιώνια βουλὴ τοῦ Θεοῦ ἡ ὁποία πρὸ «καταβολῆς κόσμου» *«ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ»*, ἡ ὁποία θέλησε *«ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ»*, πραγματοποιήθηκε χάριν στὴν ὑποστατικὴ ἔνωση ἐν τῇ Μακαρίᾳ Σαρκὶ τοῦ Κυρίου ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου.

Γι' αὐτὸ ἡ σύλληψη τῆς Μακαρίας Σαρκὸς ἀποτελεῖ τὴν καλὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἀγγελία τοῦ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ, καὶ ἡ γέννηση τῆς Μακαρίας Σαρκὸς χαιρετίστηκε ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους ὡς ἡ φανέρωση τῆς δόξας τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ, ἡ εἰρήνη τῆς γῆς καὶ ἡ πραγματοποίηση τῆς θείας εὐδοκίας –τῆς πρὸ καταβολῆς κόσμου– ἐν ἀνθρώποις.

Αὐτὴ ἡ ὑποστατικὴ, πλήρης –ὅσο πληρέστερη μπορούσε νὰ γίνει– ἀδιαίρετη καὶ ἀσύγχυτη ἀνάκραση τῆς κτιστῆς μετὰ τὴν ἄκτιστη φύση, ποὺ εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴν θέωση τῆς κτιστῆς ἐν Χριστῷ φύσεως, εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς φανερώσεως ἀπὸ τὸ δωδεκαετὴ Ἰησοῦ τῆς **Σοφίας** τοῦ Θεοῦ στὸ Ναό, τῆς ἀποκαλύψεως τῆς **Παντοδυναμίας** Του μετὰ τὰ θαύματα, τῆς ἄκτιστης **δόξας** Του ποὺ ἔλαμψε κατὰ τὴν Μεταμόρφωση, κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Βάπτισιν στὸν Ἰορδάνη, δηλαδὴ τῶν **ΘΕΟΦΑΝΕΙΩΝ**.

Ἔτσι θὰ τολμοῦσε κανεὶς, ὡς ἔνδειξιν καὶ ἀπλὴν ὑπόθεσιν –ὄχι προφανῶς ὡς γνώμην καὶ ἄποψιν<sup>6</sup>– νὰ ἔλεγε ὅτι ἂν δὲν ὑπῆρχαν τὰ ἄλλα δύο στοιχεῖα ποὺ χωρίζουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ Θεὸ (ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ θάνατος (527BC)· τὸ πρῶτο εἶναι ὅπως εἶδαμε



ἡ ἴδια μας ἡ φύση ἡ ὁποία «*διαφορᾷ διΐσταται διὰ τὸ πρὸς αὐτὸν μηδὲν κοινὸν ἔχειν*»), ἐὰν δηλαδὴ δὲν εἶχε προηγηθεῖ ἡ πτώση, ἡ ἐν τῷ Λόγῳ ὑποστατικὴ ἔνωση τῶν δύο φύσεων θὰ ἔλαμπε ὡς ὑπὸ τοῦ Λόγου ΑΝΑΛΗΨΙΣ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως «*ἐκεῖ*», «*εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Πατρός*», ἡ ὁποία θὰ χάριζε στὸν ἄνθρωπο τὴν ΑΦΘΑΡΣΙΑ, τὴν ὁποία μόνο δυνάμει εἶχε λάβει κατὰ τὴ δημιουργία του, καὶ θὰ ἔλαμπε ταυτόχρονα ὡς ὑπὸ τοῦ «*Μύρου*» «*χρίσις τῆς ἀνθρωπότητος*», ὡς ἔκχυση δηλαδὴ τοῦ Πνεύματος ἐπὶ πᾶσαν σάρκα καὶ Πνευματοποίηση τοῦ Σύμπαντος, ὡς ΠΕΝ-ΤΗΚΟΣΤΗ.

#### **4. Ἡ σὲ σχέση μὲ τὴν πτώση θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ ἡ σπουδαιότης της.**

**ΟΜΩΣ** ἡ ἐν χρόνῳ πτώση τοῦ ἀνθρώπου δημιούργησε τὰ δυὸ ἄλλα ἐμπόδια ποὺ κατὰ τρόπο τραγικῶς πραγματικὸ ἐμποδίζουν τὴν ἔκχυση τοῦ Πνεύματος καὶ τὴν πλήρη πραγμάτωση τῆς σωτηρίας ἢ ὀλοκληρώσεως ἢ ἀνακεφαλαιώσεως ἢ θεώσεως, ὅπως καὶ ἂν τὸ ὀνομάσουμε. Καὶ τὰ ἐν χρόνῳ αὐτὰ πραγματικὰ ἐμπόδια ἀπαιτοῦν τὴν ἐξ Ἰσου πραγματικὴ ἐν χρόνῳ ἀντιμετώπισή τους.

Γι' αὐτὸ ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ἔρχεται

*«ὡς γίγας τὴν ὁδὸν δραμεῖν τῆς ἡμετέρας... φύσεως, καὶ διὰ παθῶν ὀδεῦσαι πρὸς θάνατον, καὶ δῆσαι τὸν ἰσχυρόν, καὶ διαρπάσαι αὐτοῦ τὰ σκεύη... καὶ πρὸς τὴν οὐράνιον γῆν ἀναγαγεῖν τὸ πλανώμενον πρόβατον»,*

γράφει ποιητικώτατα ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός<sup>7</sup>.

Καὶ ὁ ἱερὸς Καβάσιλας:

*«Γίνεται τοίνυν καὶ Θεὸς μὲν οἰκειοῦται τὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἀγῶνα, ἄνθρωπος γάρ· ἄνθρωπος δὲ νικᾷ τὴν ἀμαρτίαν, καθαρὸς ἀμαρτίας ἀπάσης, Θεὸς γὰρ ἦν» (513B).*

Φθάνουμε ἔτσι στὴ μεταπτωτικὴ, ἱστορικὴ θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἐνσαρκώσεως καὶ στὴ μεταπτωτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ χωρίου τοῦ Καβάσιλα ποὺ παραθέσαμε στὴν ἀρχὴ τοῦ θεολογικοῦ τμήματος τῆς μελέτης μας.

Μὲ τὴ μεταπτωτικὴ ὁμῶς αὐτὴ θεώρηση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἐνσαρκώσεως δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ ἐδῶ, ὅχι ἐπειδὴ δὲν ἐμπίπτει στὸ θέμα μας, ἀλλὰ γιὰ τὸ μοναδικὸ λόγο ὅτι ὁ χῶρος εἶναι περιορισμένος.

Γιατὶ εἶναι ἀλήθεια ἐξ ἴσου θεμελιώδης μὲ τὴν προηγούμενη, ὅτι ὁ συντριμμένος, ἀχρειωμένος, ὑποδουλωμένος στὴν ἁμαρτία, τὸ διάβολο καὶ τὸ θάνατο ἐξ αἰτίας τῆς πτώσεως ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη λυτρώσεως. Καὶ τὴ λύτρωση δὲν μπορεῖ νὰ τὴν πετύχει μόνος του. Ὁ ἄνθρωπος ὤφειλε νὰ «ἀναπαλαίση τὴν ἥτταν», λέει ὁ Καβάσιλας. Ἀλλὰ δὲν μπορούσε νὰ κερδίσει τὴ μάχη.

Πραγματικά, καμμιά σοφία, ἰσχύς, ἀρετὴ ἢ δικαιοσύνη ἀνθρώπινη δὲν μπορούσε νὰ ξεπεράσει τὸ ριζικὸ, τελεσίδικο γιὰ τὰ ἱστορικὰ μέτρα ὄριο τοῦ θανάτου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Θεὸς ποὺ μπορούσε μὲ μιά του σκέψη νὰ ἐξαφανίσει τὴν ἁμαρτία, τὸ διάβολο καὶ τὸ θάνατο, δὲν τὸ ἔκανε, γιατί κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἀδικο· ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅχι ὁ Θεὸς εἶχε ἠττηθεῖ καὶ αὐτὸς ἔπρεπε νὰ ἀναπαλαίσει.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ συνοψίζεται ἡ δεύτερη πτυχὴ τοῦ μυστηρίου τῆς σαρκώσεως τό: «*Θεὸς οἰκειοῦται τὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἀγῶνα, ἄνθρωπος γάρ*» καὶ ἡ συνέπεια: «*Ἄνθρωπος νικᾷ τὴν ἁμαρτίαν καθαρὸς ἀμαρτίας ἀπάσης, Θεὸς γὰρ ἦν*».

Σ' αὐτὴ τὴ μεταπτωτικὴ διάσταση τοῦ μυστηρίου ὁ Καβάσιλας ἐπιμένει διὰ μακρῶν, καὶ στὸ βιβλίο «*Ἡ περὶ δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα*» τὴν ἀναλύσαμε διεξοδικά.

Θὰ ἦταν ὄντως σοβαρὸ πνευματικὸ, ποιμαντικὸ ἀλλὰ καὶ θεολογικὸ λάθος νὰ δώσει κανεὶς δευτερεύουσα σημασία στὴν πραγματικότητα τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς λυτρώσεως. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη δὲν θὰ εἶχαμε τὸ δικαίωμα νὰ διαπραγματευθοῦμε τὸ θέμα ὅπως τὸ διαπραγματευόμαστε ἐδῶ, ἂν δὲν εἶχαμε προηγουμένως γράψει ὀλόκληρο βιβλίο γιὰ τὴ διάσταση **ἁμαρτία-λύτρωση**. Ὅμως ἐξ ἴσου σοβαρὸ λάθος θὰ ἦταν ὁ περιορισμὸς τῆς σωτηρίας, δηλαδὴ τῆς θεώσεως, σὲ μόνη τὴ λύτρωση.

Στὴν πρώτη περίπτωσις ὁ χριστιανισμὸς θὰ μετατρεπόταν σ' ἓνα ἐξωπραγματικὸ μυστικισμὸ, στὴ δεύτερη θὰ ξέπεφτε σ' ἓνα νομικὸ ἠθικὸ σύστημα.

Ὁ Καβάσιλας, ὡς ἀληθινὸς θεολόγος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἔλαβε ὑπ' ὄψη του καὶ τὶς δυὸ ἀλήθειες καί, σὲ ἀντίθεση μὲ

τὸν Ἄνσελμο ποὺ περιόρισε τὸ χριστιανισμὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο στὸ τμήμα **πτώση-λύτρωση**, ἔδωσε τὴν πρέπουσα σημασία στὸ τμήμα αὐτό, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὸ ἐνέταξε στὰ πραγματικὰ πλαίσια του, δίνοντας μὲ τὴν ἴδια κίνηση στὸν ἄνθρωπο τὰ πραγματικὰ ὄριά του.

Μετὰ τὴν καίριας σημασίας αὐτὴ παρατήρηση, τὴν ὁποία παρακαλοῦμε τὸν ἀναγνώστη νὰ προσέξει ἰδιαίτερα, εἶναι καιρὸς νὰ ἐπανέλθουμε καὶ νὰ μελετήσουμε πῶς ἄμεσα τὸ πρόβλημα ποὺ θέσαμε στὴν ἀρχή, δηλαδὴ τὸν περιορισμὸ τοῦ ἄξονα τῆς θείας Οἰκονομίας ἀπὸ **Δημιουργία-Θέωση** σὲ **πτώση-λύτρωση**.

## **Γ'. Ἡ Σημασία τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Καβάσιλα**

***1. Τὸ φάσμα τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῆς θείας Οἰκονομίας ἀπὸ Δημιουργία-Θέωση σὲ πτώση-λύτρωση. Ἀνατολικὸς καὶ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς.***

**ΤΟ ΦΑΣΜΑ** τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ αὐτοῦ εἶδε νὰ καλύπτει τὴ Δύση καὶ νὰ ἔρχεται τὸ ΙΔ' αἰῶνα καὶ πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Καβάσιλας. Καὶ μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ πνιγερὸ σύννεφο ὕψωσε ὡς φίλτρο καθάρσεως τὴ θεόπνευστη διδασκαλία του.

Δὲν τὸ ἔκανε ἀντιρρητικά, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ γιατί κανεὶς δὲν εἶχε προσβάλει ἄμεσα τὴν ὀρθόδοξη διδασκαλία στὸ σημεῖο αὐτό, κανεὶς δὲν ἀμφισβήτησε ὡς αἰρετικὸ τὸ «*ἄνθρωπος γίνεται Θεός, ἵνα θεὸν τὸν Ἀδὰμ ἀπεργάσῃται*», ὅπως ἔκανε ὁ Βαρλαάμ γιὰ τὶς ἄκτιστες θεῖες ἐνέργειες, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπειδὴ δὲν εἶχε χάσει τὶς ἐλπίδες του γιὰ μιὰ ἐπιστροφὴ τῆς χριστιανικῆς Δύσεως στὴν καθολικὴ πίστη.

Μίλησε καθολικά, ὑπερκαλύπτοντας τὸν Ἄνσελμο, τὴν ἀφετηρία τοῦ σχολαστικισμοῦ, καὶ μὲ τὴν ὑπερκάλυψη αὐτὴ φανέρωσε τὸ τραγικὸ λάθος τοῦ Ἀνσέλμου, ἀφήνοντας ταυτόχρονα ἀνοιχτὸ τὸ δρόμο τῆς διόρθωσης. Ἔτσι ἀποδείχθηκε πραγματικὸς οἰκουμενικὸς θεολόγος, καὶ ὑπάρχει ἐλπίδα, ὅταν ἡ διδασκαλία του προσεχθεῖ καὶ ἀξιοποιηθεῖ δογματικά, νὰ γίνῃ ἡ ἀφετηρία ἐνὸς γόνιμου διαλόγου μεταξὺ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ὁμολογιῶν<sup>8</sup>.

Ἄλλὰ ἡ Δύση δὲν πρόσεξε ὅσο καὶ κυρίως ὅπως ἔπρεπε τὸν Νικόλαο Καβάσιλα. Δὲν τὸν παραγκώνισε βέβαια, οὔτε τὸν θεώ-

ρησε αίρειτικὸ ὅπως τὸν Παλαμᾶ. Ἐξέδωσε τὰ συγγράμματά του, τὰ μετέφρασε, ἀλλὰ δὲν τὰ κατανόησε. Καὶ συνέχισε μέχρι σήμε-  
ρα νὰ ἀσφυκτιᾷ μέσα στὰ στενὰ ὅρια τοῦ ἄξονα **ἁμαρτία-λύ-  
τρωση**.

Ἡ ἀκρωτηριασμένη αὐτὴ ἀντίληψη τῆς θείας Οἰκονομίας, μέ-  
σα στὸ γενικὸ σύνδρομο τῆς αἰχμαλωσίας τῆς ὀρθόδοξης θεολο-  
γίας στὸ σχολαστικισμὸ καὶ τὰ ἐπακόλουθά του πέρασε, ὅπως  
ἤδη ἀναφέραμε, καὶ σὲ μᾶς. Τόσο, ὥστε ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ  
Ἁγιορείτης, ποὺ μιλοῦσε τῇ γλώσσα τῶν Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς,  
νὰ παρεξηγηθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό.

Αὐτὸς δέχτηκε ἀπὸ ὀρισμένους «τῇ ἱερᾷ μάλιστα θεολογία  
σχολάζοντας», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει, τὴν ἐπίθεση ποὺ δὲν  
εἶχε δεχθεῖ ὁ Καβάσιλας. **Καὶ ἀπάντησε μὲ τὸ συγκλονιστι-  
κὸ σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα μας κείμενο ποὺ τιτλοφορεῖ «Ἀ-  
πολογία» καὶ στὸ ὁποῖο θέτει γιὰ πρώτη φορά, ἀνοιχτὰ  
πιά, τὸ πρόβλημα**<sup>9</sup>.

Ποιὸ ὅμως εἶναι συγκεκριμένα τὸ πρόβλημα; Ἀκριβέστερα,  
ποιές εἶναι οἱ συνέπειες τῆς λαθεμένης ἀπάντησης τοῦ Ἀνσέλ-  
μου στὸ «Cur Deus Homo?» καὶ ποιά ἡ σημασία τῆς ἄλλης ἀπαν-  
τήσεως τοῦ Καβάσιλα; Εἶναι ὄντως ἡ διεύρυνση τοῦ ἄξονα **πτώ-  
ση-λύτρωση** σὲ **Δημιουργία-Θέωση** ὁ πυρήνας τῆς διδασκα-  
λίας του; Μιὰ προσπάθεια ἀπαντήσεως στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ θὰ  
εἶναι τὸ τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης μας.

## *2. Ἡ ὑπέρβαση τῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὰ μυστήρια εἶναι ἀπλὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ἐκκλησία, ὁ ἐνωμένος μὲ τὸ Θεὸ κόσμος. Ὁ κόσμος, οἶκος τοῦ Θεοῦ.*

**Η ΠΕΡΙ** μυστηρίων καὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία του, πρῶτα,  
ἀναπτύσσει ἀκριβῶς τὸν πυρήνα αὐτό.

Οἱ σχολαστικοί, τοποθετημένοι στὸν ἄξονα **πτώση-λύτρωση**,  
ὄρισαν ὅπως εἶναι γνωστὸ τὰ μυστήρια ὡς τὶς ὁρατὲς τελετὲς μὲ  
τὶς ὁποῖες τὸ ἱερὸ καθίδρυμα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου βρίσκεται  
κατὰ κάποιον τρόπο ἀποθηκευμένη ἡ θεία χάρις, τὴ μεταδίδει  
στοὺς πιστοὺς. Καὶ διέκριναν στὰ μυστήρια δυὸ στοιχεῖα, τὰ αἰ-  
σθητὰ σημεῖα καὶ τὴν οὐσία τους ποὺ εἶναι ἡ ἀόρατη, ἀλλὰ ὄχι  
ἄκτιστη, θεία χάρις. Οἱ πιστοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ προσφεύ-

γουν στὰ μυστήρια ποὺ τελοῦν οἱ ἱερεῖς, γιὰ νὰ παίρνουν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τὴ θεία χάρη καὶ νὰ βρίσκονται ἔτσι ὄχι σὲ κατάστασι ἀμαρτίας, ἀλλὰ σὲ κατάστασι χάριτος (état de grâce), δηλαδὴ σὲ κατάστασι λυτρώσεως. Τὰ μυστήρια εἶναι γιὰ τοὺς σχολαστικούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ πολλοὺς σημερινοὺς ἀνατολικοὺς θεολόγους καὶ ἱεροκήρυκες, τὰ κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὰ καθήκοντα τῶν πιστῶν. Ἡ Ἐκκλησία κατανοεῖται καὶ λειτουργεῖ στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ὡς θρησκεία.

Ἀλλὰ ὁ Καβάσιλας, τοποθετημένος στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Θέωση**, βλέπει τὰ μυστήρια καὶ τὴν Ἐκκλησία σὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ προοπτικὴ.

Τὸ ἀρχικὸ καὶ ὕψιστο Μυστήριο τῆς πίστεώς μας, τὸ ὁποῖο εἶναι κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο ὁ Χριστός, ἡ σάρκωσι καὶ ἡ θεία οἰκονομία τοῦ Λόγου, ὁ βυζαντινὸς μυστικὸς τὸ βλέπει νὰ διαθλάται κατὰ κάποιον τρόπο, νὰ γίνεται συγκεκριμένον καὶ ἐνεργὸ μέσα στὸ χρόνο μὲ τὰ μυστήρια.

Ὁ Καβάσιλας διδάσκει ἀκολουθώντας τοὺς Πατέρες, ἰδιαίτερα τὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο, ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἐσωτερικὴ ταυτότητα μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ συγκεκριμένου σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μυστηρίων.

Τὰ μυστήρια προεκτείνουν πραγματικὰ τὶς λειτουργίες ἐκείνου τοῦ σώματος καὶ παρέχουν ἀληθινὰ τὴ ζωὴ του. *«Ταύτης τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστὶ τὰ τελούμενα»* (392D).

Μετέχοντας στὸν Ἄρτο τῆς Εὐχαριστίας ἐγκεντριζόμεστε στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ κι αὐτὸ τὸ ἴδιο Σῶμα εἶναι τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία δημιουργεῖται, ὀργανώνεται καὶ ζεῖ μέσα στὰ μυστήρια.

*«Σημαίνεται ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ' ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη καὶ ὡς ἐν ρίζᾳ φυτοῦ κλάδοι καί, καθάπερ ἔφη Κύριος, ὡς ἐν ἀμπέλῳ κλήματα. Οὐ γὰρ ὄνοματός ἐνταῦθα κοινωνία μόνον, ἡ ἀναλογία ὁμοιότητος, ἀλλὰ πράγματος ταυτότης»* (452CD).

Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Καβάσιλα εἶναι σαφῶς μυστηριακὴ. Πρόλαβε καὶ στὸν τομέα αὐτὸ τὸν Κ' αἰῶνα, στὸν ὁποῖο ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἔκανε τὴ μεγάλην τῆς προσφορὰ στὸν καθόλου

χριστιανισμό, τὴν εὐχαριστιακὴ λεγόμενὴ Ἐκκλησιολογία. Προσφέρει μάλιστα στὴν τελευταία αὐτὴ τὸ πραγματικὸ θεμέλιό της.

Τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἐγκεντρισμὸς στὸ Ὅποιο μεταμορφώνει ἀκριβῶς διὰ τοῦ Πνεύματος ἓνα κοινωνικὸ σύνολο σὲ Λαὸ τοῦ Θεοῦ. Γιατὶ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἡ σύναξη τοῦ Λαοῦ ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζει ἡ Εὐχαριστία, ἀλλὰ ὁ Χριστός. Αὐτὸς εἶναι ὁ συνάγων καὶ ὁ τελῶν τὴν Εὐχαριστία. Ἡ σύγχρονὴ εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία, ἡ ὁποία στὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσιάζει ἴσως μιὰ ἀδυναμία, θὰ μπορούσε νὰ κερδίσει πολλὰ δίδοντας τὴν πρέπουσα προσοχὴ στὴ διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ εὐχαριστιακοῦ θεολόγου τοῦ χριστιανισμοῦ.

Τὸ κεντρικὸ ἐκκλησιαστικὸ μυστήριον εἶναι κατὰ τὸν Καβάσιλα ἡ θεία Εὐχαριστία, ἡ ὁποία ἀνα-παρ-ιστᾶ, δηλαδὴ κάνει ἐκ νέου ἐνεργητικὰ παρούσα μέσα σὲ κάθε συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο τὴν Οἰκονομία τοῦ Σωτήρα, τὴν πρόσληψη, κάθαρση καὶ μεταμόρφωση τῆς κτίσεως σὲ Σῶμα του.

Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Εὐχαριστία ἀπορρέει ἓνα πλῆθος ἱερῶν τελετῶν ποὺ στοχεύει στὸν ἀγιασμὸ τῆς ζωῆς, στὴ μεταμόρφωση ὅλων τῶν συγκεκριμένων δομικῶν στοιχείων τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους καὶ μὲ τὸν κόσμον. Τὰ μυστήρια εἶναι ἡ «*πύλη*» καὶ ἡ «*ὁδός*», «*θυρίδες*» τὰ ὀνομάζει ἄλλοῦ ὁ Καβάσιλας, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποία ἡ ζῶν τοῦ Θεοῦ ἔρχεται μέσα στὴν κτίση.

***«Ταύτην τὴν ὁδὸν ὁ Κύριος ἔτεμεν εἰς ἡμᾶς ἐρχόμενος καὶ ταύτην ἀνέωξε τὴν πύλην εἰσελθῶν εἰς τὸν κόσμον. Καὶ εἰς τὸν Πατέρα ἀνεληθὼν, οὐκ ἠνέσχετο κλεῖσαι, ἀλλ' ἐξ Ἐκείνου διὰ ταύτης ἐπιδημεῖ τοῖς ἀνθρώποις· μᾶλλον δὲ παρέστιν ἀεὶ καὶ μεθ' ἡμῶν ἔστι καὶ ἔσται μέχρι παντός... Οὐκοῦν οὐκ ἔστι τοῦτο ἄλλο ἢ οἶκος Θεοῦ»*** (504CD).

Ὁ Θεός, ποὺ πρὶν ἀπὸ τὴ σάρκωση ἦταν ὡς πρὸς τὴν κτίση «*ἄοικος*», τώρα βρίσκει κτιστὸ χῶρον διαμονῆς καὶ κατοικητήριο. Ἔτσι μέσα στὴν κτίση βρίσκεται πλέον ὄχι μόνο ὁ βωμὸς στὸν ὁποῖο λατρεύεται ὁ Θεός –τυπικὸ γνῶρισμα τῆς θρησκείας– ἀλλὰ ὁ Θεὸς ὁ ἴδιος, καὶ ἡ ἀνθρωπότητα γίνεται οἰκογένεια τοῦ Θεοῦ. Ἡ μεταμόρφωση εἶναι ἀκόμη βαθύτερη. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνο οἶκος καὶ οἰκογένεια, ἀλλὰ Σῶμα τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πλήρης αὐτὴ ἔνωση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, χωρὶς νὰ συν-  
τρίβει τὰ ὄρια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, τὰ διευρύνει, τὰ κάνει  
διαφανῆ καὶ τὰ μεταμορφώνει. Ἡ μυστηριακὰ ἀνασυγκροτημένη  
καὶ ξαναδομημένη κτίση, ποὺ ὀνομάζεται Ἐκκλησία, ἔχει και-  
νούργιες διαστάσεις, λειτουργίες καὶ ζωὴ, τὶς διαστάσεις, λει-  
τουργίες καὶ ζωὴ τοῦ Σώματος τοῦ Ἀναστάσιου Κυρίου.

Τὰ πάντα μποροῦν στὸ ἐξῆς νὰ συγκροτηθοῦν καὶ νὰ ζήσουν  
μέσα στὴν κτίση μὲ νέο τρόπο, οὔτε μόνο ἀνθρώπινο, οὔτε ἀπο-  
κλειστικὰ θεϊκό, ἀλλὰ θεανθρώπινο.

Ὑπερβαίνεται ριζικὰ ἡ πραγματικότητα τῆς θρησκείας, δηλα-  
δὴ ἡ ὀργάνωση τῆς ζωῆς ἐν ὄψει ἢ σὲ σχέση μὲ τὸ Θεὸ καὶ ἡ  
ἀπλὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ, στὴν Ἐκκλησία ἔχουμε ἔνωση μὲ τὸ  
Θεό.

Ὁ Καβάσιλας ὡς ἀληθινὸς πατὴρ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας,  
φανερώνει ὅλο τὸ εὖρος τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὑπερβαίνεται καὶ ἡ  
ἀποκλειστικότητα ποὺ εἶναι ἐπίσης τυπικὸ γνῶρισμα τῆς θρη-  
σκείας. Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησιολογία ἀποδεικνύεται μιὰ καινὴ,  
θεανθρώπινη κοσμολογία.

Εἶναι φανερὸ πόσο μακριὰ βρισκόμαστε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη  
τῶν σχολαστικῶν, σὲ τί ὕψος καὶ βάθος καὶ μῆκος μᾶς καλεῖ νὰ  
ὀδηγηθοῦμε ἡ τοποθέτηση στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Θεώση**.

Αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὸ δεύτερο, καίριο καὶ γιὰ τὸ ΙΔ' ἀλλὰ καὶ  
γιὰ τὸ δικό μας αἰῶνα πρόβλημα πού, τοποθετώντας το στὸν  
ἄξονα **Δημιουργία-Θεώση**, λύνει μὲ θαυμαστὸ τρόπο ὁ Καβάσι-  
λας, στὴ σχέση Ἐκκλησίας-κόσμου.

**3. Ἡ ὑπέρβαση τῆς διαμάχης Ἐκκλησίας-κόσμου.**  
**Στὸν ἐνοποιητικὸ ἄξονα Δημιουργία-Θεώση ἡ ἀντίθε-  
ση Ἐκκλησίας-κόσμου ὄντολογικὰ ἀνύπαρκτη. Στὸν  
ἀντιθετικὸ ἄξονα ἁμαρτία-λύτρωση κίνδυνος ἐκπε-  
σμοῦ τῆς Ἐκκλησίας σὲ ἀπλὸ θρησκευτικὸ, ἐγκόσμιο  
καθίδρυμα.**

**Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ** γιὰ τὸν Καβάσιλα δὲν εἶναι μέσα στὸν κόσμο  
ἀπλῶς μιὰ κιβωτός. Κοσμολογικὰ μιλώντας δὲν ὑπάρχει διαφο-  
ρὰ μεταξὺ κόσμου καὶ Ἐκκλησίας. Ἡ κτιστὴ φύση τῆς Ἐκκλησί-  
ας εἶναι ὁ κόσμος.

Μέσα στὸ τμήμα τῆς κτίσεως ποὺ προσέλαβε μὲ τὴ σάρκωσή του ὁ Λόγος, συνετρίβη ἡ ἁμαρτία καὶ πραγματοποιήθηκε ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε δημιουργηθεῖ ἡ κτίσις ἀπὸ τὴν ἀρχή. Τὸ δημιουργημὰ τοῦ Λόγου ἔγινε μὲ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωσις Σῶμα τοῦ Λόγου, βρῆκε τὸ πραγματικὸ ἐξῶκτιστο κέντρο του.

Ἡ φύσις του δὲν ἀλλάζει, καθαρίζεται καὶ ἀποκαθίσταται, ἀφοῦ ἡ ἁμαρτία εἶναι παρὰ φύσιν, καὶ ἐπὶ πλέον ὁ κόσμος ἐν Χριστῷ τελειοῦται, πραγματώνει τὸν προορισμὸ του.

Ἐκκλησία εἶναι ὁ φτασμένος στὸν προορισμὸ του, πλήρως πραγματωμένος καὶ ἀληθινὰ ζῶν, διὰ τῆς ζωῆς τῆς Σαρκὸς τοῦ Κυρίου, τῆς ζωῆς τοῦ Πνεύματος, κόσμος.

Τὸ ἐν Χριστῷ ἀρχικὸ πρόσλημμα τῆς κτίσεως ἔγινε στὴ συνέχεια γιὰ τὴν ὑπόλοιπη κτίσις «χρίσμα». Ἡ κίνησις εἶναι διπλή. Ὁ Χριστὸς προεκτείνεται μέσα στὸ χρόνο καὶ ὁ κόσμος προσλαμβάνεται. Ὁ Χριστὸς ἐπεκτείνεται προσλαμβάνοντας τὸν κόσμο. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μιὰ στατικὴ κατάστασις, ἀπλῶς καὶ μόνο ἓνα ἱερὸ καθίδρυμα μέσα στὸν κόσμο. Ἀποτελεῖ μιὰ δυναμικὴ μεταμορφωτικὴ κίνησις.

**Εἶναι ὁ ἀένας μέσα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο γάμος τοῦ Δημιουργοῦ μὲ τὴ δημιουργία Του, ἡ διαρκὴς ἀνάκρασις τοῦ κτιστοῦ μὲ τὸ ἄκτιστο.** Σ' αὐτὴ τὴν ἐν Χριστῷ ἀσύγχυτη ἀνάκρασις τῆς κτιστῆς μὲ τὴν ἄκτιστη φύσις, ἡ κτίσις ἀναχωνεύεται μέσα στὴ σάρκα τοῦ Κυρίου, ἀνασυγκροτεῖται μυστηριακά, μεταμορφώνεται χωρὶς νὰ καταστρέφεται –ἡ ἁμαρτία καταστρέφεται–γίνεται καὶ ζεῖ ὡς Σῶμα Χριστοῦ.

Αὐτὰ μπορεῖ νὰ τὰ πεῖ ὁ Καβάσιλας, ἐπειδὴ στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Θέωσις** τὸ κακό, ὡς σχετικὸ καὶ ὡς συμβάν ποὺ εἶναι, δὲν ἀλλοιώνει ὄντολογικὰ τὴν κτίσις. Ὅσοδήποτε μεγάλη κι ἂν εἶναι πάνω στὴν κτίσις ἡ κυριαρχία τοῦ διαβόλου –καὶ εἶναι– ὅποιαδήποτε παραμόρφωσις κι ἂν τῆς ἐπιφέρει ἡ ἁμαρτία, –καὶ τῆς ἐπιφέρει ὄντως τραγικὲς παραμορφώσεις– στὴν ἐνδόθερη, τὴν ἀληθινὴ φύσις της, ἡ κτίσις μένει καλὴ λίαν.

Ἄν στὴν ἀλήθεια αὐτὴ προσθέσουμε καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν δερματίνων χιτώνων, γιὰ τὴν ὁποία ἐπίσης μιλάει ὁ Καβάσιλας, τὸ ὅτι δηλαδὴ καὶ ἡ μεταπτωτικὴ λειτουργικότητα τοῦ κόσμου, παρὰ τὸ ὅτι εἶναι τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας τῆς πτώσεως, μὲ τὴν φιλεύσπλαχνη παρέμβασιν τοῦ Θεοῦ γί-



νεται δῶρο καὶ εὐλογία, τὸ ὅτι σ' αὐτὸ τὸν μεταπτωτικὸ κόσμον σαρκώθηκε ἀναμαρτήτως καὶ αὐτὸν προσέλαβε ἀσυγχύτως ἀλλὰ καὶ ἀδιαιρέτως ὁ Λόγος, καταλαβαίνουμε γιατί οἱ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι ἀπὸ τὸν Παῦλο ὡς τοὺς Καππαδόκες, τὸν Δαμασκηνὸ κατὰ τὴν εἰκονομαχία, καὶ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, ἀγωνίζονται νὰ κατοχυρώσουν ἐνάντια στοὺς αἰρετικούς **τὴ συμμετοχὴ τοῦ σώματος καὶ τῆς ὕλης στὴν ἔνωση μὲ τὸ Θεό.**

Στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Θέωση** ποὺ δὲν εἶναι ἀντιθετικὸς ἀλλὰ ἐνοποιητικὸς, καθολικὸς, τὸ χάσμα μεταξὺ Ἐκκλησίας-κόσμου ἀποδεικνύεται ὄντολογικὰ ἀνύπαρκτο. Τὸ πρόβλημα ποὺ μαστίζει ἀπὸ αἰῶνες τὴ Δύση, καὶ ἐμᾶς τοὺς Ἀνατολικούς στὸν αἰῶνα μας, ἀποδεικνύεται σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν οὐσία **ψευδοπρόβλημα.** Παραμένει μόνο ὡς **ἠθικὸ πρόβλημα.**

Ἐνῶ στὸν ἀκρωτηριασμένο, ριζικὰ ἀντιθετικὸ ἄξονα **πτώση-λύτρωση**, ὁ κόσμος κατανοεῖται μέσα στὴν πτώση κι ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ παρὰ ὡς ἓνα ἰσχυρὸ ἢ ἀνίσχυρο, ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες, θρησκευτικὸ καθίδρυμα ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐπιβάλλεται ἢ, ὅταν δὲν μπορεῖ, νὰ συμβιβάζεται μὲ τὸν κόσμον.

Ἀντίστοιχα, ἂν ἡ Ἐκκλησία δείχνει ὡς μόνον σκοπὸ τῆς τῆς λύτρωσης τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, ὁ κόσμος ἀποποιεῖται αὐτὴ τὴν προσφορά, μὴ καταλαβαίνοντας κἂν τί εἶναι ἁμαρτία, καὶ βλέπει τὴν Ἐκκλησία σὰ μιὰ ιδεολογία ἀνάμεσα στὶς ἄλλες, μὲ θρησκευτικὲς προϋποθέσεις καὶ στόχους αὐτῆ. Εἶναι δεδομένο γιὰ τοὺς ἱστορικούς ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται ἡ γένεση τοῦ ἀθεϊσμοῦ.

Ἐνῶ ἂν ἡ Ἐκκλησία βλέπει τὸν κόσμον ὡς δημιουργία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν βοηθᾶ νὰ διορθώσει τὸν προσανατολισμὸ του, τὶς παραμορφώσεις ποὺ τοῦ δημιουργεῖ τὸ κακό, νὰ βρεῖ τὴ σωστή, τὴν ἀρμόζουσα στὴν πραγματικὴ φύση του λειτουργικότητά του, καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἐν Χριστῷ, ἂν ὁ Χριστὸς δὲν παρουσιάζεται ὡς ἀρχηγὸς τῆς μερίδας τῶν Χριστιανῶν ἢ τῆς ιδεολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ὡς ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖο τείνει ὁ κόσμος, ἡ στάση τοῦ κόσμου μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικὴ.

Στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Μεταμόρφωση τῆς δημιουργίας, ἢ ἐγκεντρισμὸς ὅλων τῶν κτιστῶν πραγματικοτήτων στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἢ Θεώση**, στηρίχτηκαν οἱ Πατέρες τῆς

Ἐκκλησίας καὶ πραγματοποιοῦσαν τὸ μεγαλειώδες ἔργο τῆς πρόσληψης τῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς τους, τὴν οἰκοδόμησιν τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ ἴδια τὰ ὑλικά ποὺ τοὺς πρόσφερε ἡ ἐποχὴ τους κι ἔτσι τὴ φανέρωσιν τοῦ Θεοῦ ὡς πραγματικὰ σαρκωμένου μέσα στὸ συγκεκριμένο κόσμον τους, ὡς σωτήρα ὄχι μόνο τῶν ψυχῶν ἀλλὰ καὶ τῶν σωμάτων, δηλαδὴ σωτήρα τῆς ζωῆς.

Αὐτὸ τὸ ἔργο πραγματοποιοῦσαν καὶ οἱ ἅγιοι Θεσσαλονικεῖς Πατέρες, Γρηγόριος καὶ Νικόλαος τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα. Σ' αὐτὸ καλούμαστε καὶ οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Κ' αἰῶνα.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ εἶναι φανερὸ ὅτι πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα ν' ἀποδεσμευθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι μόνο Λυτρωτὴς ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ Τὸν ξαναδοῦμε ὡς τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὡς πραγματικὸ Σωτήρα, δηλαδὴ ταυτόχρονα Λυτρωτὴ καὶ Ἀνακεφαλαιωτὴ τοῦ σύμπαντος κόσμου, **νὰ ξαναδώσουμε στὴ θεία Οἰκονομία ὅλο τὸ εὖρος καὶ τὴ σημασία της.**

#### ***4. Ἡ ὑπέρβαση τοῦ φόβου τῆς ἁμαρτίας ὡς κεντρικοῦ κινήτρου τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀρχή, κέντρο καὶ τέλος τῆς πνευματικῆς ζωῆς ὁ Χριστός.***

**ἌΛΛΑ** ἡ ὀρθὴ ἀπάντησιν τοῦ Καβάσιλα στὸ «Cur Deus Homo?» φέρνει καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὴν ἁμαρτία.

Ὅσο τρομακτικὸ κι ἂν εἶναι τὸ κακὸ, ἀφοῦ αὐτὸ καὶ ὄχι ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ ἐπεισόδιον καὶ συμβάν, ἀποδεικνύεται σὲ τελευταία ἀνάλυσιν μικρό. Ἡ κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου –τῆς σωτηρίας, τῆς πνευματικῆς ζωῆς κλπ.– ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ συνδέεται πρὸς τὸ Χριστό.

Ἡ ἄσκησιν, ἡ φιλανθρωπία κλπ. δὲν εἶναι τὰ «καλὰ ἔργα», ποὺ θὰ ἰσοζυγίσουν τὶς ἁμαρτίες μπροστὰ στὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ Τοῦ προσφέρουν ἱκανοποίησιν.

Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι «σαδιστὴς πατέρας» ποὺ ἱκανοποιεῖται μὲ τὸ βασανισμὸ τῶν παιδιῶν του. Ἡ ἄσκησιν εἶναι ρωμαλέα πάλη κατὰ τοῦ κακοῦ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀποδυθεῖ στὴν πάλη αὐτὴ πολὺ πρὸς εὐκόλα, μὲ ἐλπίδα καὶ χαρά, ἂν στόχος του εἶναι ἡ ἀνάπτυξιν τῶν θεοειδῶν καταβολῶν ποὺ ἔχει μέσα του, ὁ πόθος τῆς ἔνωσιν ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ὑπαρξῆς του μὲ τὸν Χριστό, καὶ ὄχι ὁ ἀπλὸς φόβος τῆς ἁμαρτίας.

**Ἡ πραγματικὴ ἁμαρτία γιὰ τὸν Καβάσιλα εἶναι τὸ νὰ μείνει ὁ ἄνθρωπος ἔξω ἀπὸ τὸ Χριστό. Νὰ θεωρήσει ὅτι ἐπαρκεῖ ἀπὸ μόνος του, ἢ αὐτονομία.**

Ἡ πῶς μεγάλη ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ, αὐτὴ ποὺ γέννησε ὅλες τὶς ἄλλες, εἶναι ὅτι θέλησε νὰ ζήσει μὲ τὴ ζωὴ τῆς φύσης του, νὰ ὑπάρξει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Θεό. Πράγμα ποὺ τὸν ὀδήγησε στὸ θάνατο.

Ὁ Καβάσιλας εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ κατηγορηματικός. Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν ζήσει μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ εἶναι νεκρός. Ἔστω κι ἂν εἶναι καλὸς κἀγαθὸς κοινωνικὰ ἢ θρησκευτικὰ, ἂν τυπικὰ τηρεῖ τὶς διατάξεις τοῦ νόμου. Στὸν ἄξονα **πτώση-λύτρωση** κυριαρχεῖ ἡ δικαιοσύνη καὶ ὁ νόμος. Στὸν ἄξονα **Δημιουργία-Θέωση**, ἁμαρτία εἶναι ἡ **αὐτονόμηση**, ἡ **αὐτάρκεια**. Καὶ αὐτὴ ἐλλοχεύει ὡς ὑψιστος κίνδυνος, σύμφωνα μὲ τοὺς ἀσκητικούς πατέρες, καὶ γιὰ τοὺς λυτρωμένους. Καὶ κυρίαρχος στὸν ἄξονα αὐτὸ εἶναι ὁ Χριστός.

Γι' αὐτό, τὸ ἥθος τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν δὲν εἶναι νομικό, ἀλλὰ **θεοκεντρικό**. Ἡ ὁποιαδήποτε ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀξία στὸ μέτρο ποὺ εἶναι ἀρετὴ τοῦ Χριστοῦ, λέει ὁ Καβάσιλας. Γιατὶ μόνο ὅ,τι εἶναι ἐνσωματωμένο στὸ Χριστὸ καὶ κατὰ συνέπεια πνευματικὸ (*«γεγεννημένον ἄνωθεν»*) μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τὰ βιολογικὰ ὅρια τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. *«Τοῦτον τὸν τρόπον τοῖς ἀγίοις τὸ μακαρίοις εἶναι συμβαίνει· τοῦ συνόντος ἔνεκα Μακαρίου»* (613Α).

Ἡ ἀγιότητα τῶν ἀγίων ὀφείλεται στὸ ὅτι ἔχουν ἐνώσει τὴ βούλησίν τους μὲ τὴ βούληση τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σοφία τῶν ἀληθινῶν σοφῶν, ἐκείνων ποὺ ἀποκαλύπτουν θεόπνευστα τὴν ἀλήθεια, ὀφείλεται στὸ ὅτι ἔχουν ἐνώσει τὸ νοῦ τους μὲ τὸ νοῦ τοῦ Χριστοῦ. *«Οἴκοθεν γὰρ αὐτοῖς καὶ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως καὶ σπουδῆς... γέγονεν οὐδὲ ἐν, ἀλλὰ καὶ ἅγιοι διὰ τὸν ἅγιον, καὶ δίκαιοι καὶ σοφοὶ διὰ τὸν συνόντα δίκαιον καὶ σοφόν»* (613Α).

Γι' αὐτό, συμβουλευεῖ ὁ Καβάσιλας, *«γίνεσθε οἰκτίρμονες»* ὄχι μὲ τρόπο ἀνθρώπινο, *«ἀλλὰ καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστὶ»*.

Οἱ πιστοὶ καλοῦνται νὰ ἀγαποῦν *«ᾧ φίλτρῳ Παῦλος ἐφίλει· ἐν σπλάγγνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ»*. Καὶ νὰ ἔχουν τὴν ἀγάπην *«ἣν ἠγάπησε τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ»* καὶ τὴν εἰρήνην ὄχι τὴν ἀνθρώπινη

ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ. Γιατὶ ὅπως ἡ γέννηση «*θεία τις καὶ ὑπερφυσική*», ἔτσι «*καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ δίαίτα καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ πάντα ταῦτα καινὰ καὶ πνευματικὰ*» (616Α).

Αὐτὴ ἡ **παύλεια χριστοκεντρικότητα** ποὺ τοποθετεῖ τὸ Χριστὸ ὡς ἀρχή, κέντρο καὶ τέλος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας, εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ ἔργου τοῦ Καβάσιλα. Σ' αὐτὴ στηρίχθηκε γιὰ νὰ ἀπαντήσει ὀρθὰ στὸ ἐρώτημα «*Cur Deus Homo?*», νὰ περιορίσει στὰ ὅρια ποὺ τοῦ πρέπει τὸν ἄξονα **πτώση-λύτρωση** καὶ νὰ φανερώσει τὸ πραγματικὸ εὖρος τῆς θείας Οἰκονομίας, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴ Δημιουργία καὶ φθάνει ὡς τὴ Θέωση, αὐτὴ τὴ χωρὶς τέλος μέσα στὸν ἄκτιστο Θεὸ ἐπέκταση τοῦ κτιστοῦ ἀνθρώπου.

Στὸν ἄξονα αὐτὸ τοποθέτησε ὁ Καβάσιλας, ὅπως ἔγινε φανερὸ ἀπὸ τὰ λίγα παραδείγματα πού, στὰ ὅρια αὐτῆς τῆς μελέτης ἦταν δυνατὸ νὰ δώσουμε, ὅλες τὶς πραγματικότητες τῆς πίστεως, τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ φανέρωσε τὴν πραγματικὴ φύση καὶ τὸν ἔκτακτο μεταμορφωτικὸ δυναμισμό τους.

## **5. Ἡ ἐξοδος τῶν σημερινῶν πιστῶν στὸν ἀνοιχτὸ ὀρίζοντα τῆς θείας Οἰκονομίας.**

**ΣΕ ΜΙΑ** ἐποχὴ ποὺ ὅλα ἄλλαζαν, ποὺ τὸ Βυζάντιο κατέρρευε, ποὺ οἱ Νέοι Χρόνοι γεννιότανε, ὁ Θεὸς μέσω τοῦ πιστοῦ θεράποντός Του Νικολάου ἄφησε τὴ μεγάλη αὐτὴ ἀλήθεια ὡς προίκα, θὰ λέγαμε, στὸ λαό Του.

Καὶ στὶς μέρες μας ποὺ οἱ Νέοι Χρόνοι δείχνουν τὸ πραγματικὸ πρόσωπό τους, ὁ Θεὸς φαίνεται ὅτι κινεῖ τὴ θεολογία καὶ τὴν Ἐκκλησία μας στὴν ἀνακάλυψη καὶ ἀξιοποίηση τοῦ θησαυροῦ ποὺ μᾶς κληροδότησε.

Γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦμε ἐπὶ τέλους ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα καὶ νὰ πάψουμε νὰ βασανιζόμαστε ἀπὸ τὶς συνέπειές του, νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ ἄξονα **πτώση-λύτρωση**, τὸν ἀκαδημαϊσμό, τὴ θρησκευτικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τόσα ἄλλα, καὶ νὰ βγοῦμε στὸν ἀνοιχτὸ ὀρίζοντα τῆς θείας Οἰκονομίας, νὰ νοιώσουμε τὸ μεγαλεῖο καὶ νὰ συμμετάσχουμε κατὰ τὴν κλήση μας στὸ ἔργο ποὺ ἐργάζεται «*ἄχρι τοῦ νῦν*» ὁ Πατὴρ γιὰ νὰ μεταμορφώσει διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν κόσμο –καὶ τὸ δικό μας σημερινό κόσμο– σὲ Σῶμα τοῦ Υἱοῦ Του.



(\*) **Παναγιώτη Νέλλα**, «*Λύτρωση ἢ Θέωση;...*», περιοδ. «**Σύναξιν**», ἀριθ. 6/ Ἐνοιξιν 1983, *Δοκίμια*, σελ. 17-36. Ἐπιμελ. ἡμέτ.

1. Βλ. **Γ. Φλωρόφσκυ**, «*Cur Deus Homo? Τὸ κίνητρο τῆς ἐνανθρωπήσεως*», στὸ *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Ἀθήνα 1973, σελ. 33-42.
2. **Γ. Φλωρόφσκυ**, ὄπ.π.· **Ν. Νησιώτης**, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, Ἀθήναι 1965, σελ. 67· **Ἀ. Θεοδώρου**, «*Cur Deus Homo?, Ἀπροϋπόθετος ἢ ἐμπροϋπόθετος ἐνανθρώπησις τοῦ θείου Λόγου*», περιοδ. «**ΕΕΘΣΠΑ**», 1Θ', Ἀθήναι 1972, σελ. 297-340· **Ἀ. Ραντοσάλιεβιτς**, *Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας κατὰ τον ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν*, Ἀθήναι 1975, σελ. 181-196.
3. Στὶς ἐργασίες μας: *Προλεγόμενα εἰς τὴν μελέτην Νικολάου τοῦ Καβάσιλα*, Ἀθήναι 1968, σελ. 84 (καὶ τὴν *ΘΗΕ*, τ. 12, στλ. 830-857)· *Ἡ Θεομῆτωρ, κείμενο, μετάφραση, εἰσαγωγή, σχόλια στὶς Θεομητορικὲς ὁμιλίαι τοῦ Ν. Καβάσιλα*, Ἀθήναι 1968, σελ. 232· «*Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*», περιοδ. «**Κληρονομία**», 3 (1971) σελ. 111-124· «*Ἡ Μητέρα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ θεοκεντρικὸς ἀνθρωπισμὸς*», περιοδ. «**Γρηγόριος Παλαμᾶς**», 56 (1973) σελ. 314-328· «*Ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ ἀνθρώπου*», Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδ. «**Κοινωνία**», 5-6 (1974) σελ. 16· *Ἡ περὶ δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Νικολάου Καβάσιλα. Συμβολὴ εἰς τὴν ὀρθόδοξον σωτηριολογίαν*. Πειραιεὺς 1975, σελ. 184· «*Αἱ θεολογικαὶ πηγαὶ Νικολάου τοῦ Καβάσιλα. Ἀναφοραὶ καὶ ἐξαρτήσεις*», περιοδ. «**Κληρονομία**», 7Β' (1975) σελ. 327-344· «*Ἡ ἔνωση μὲ τὸ Χριστὸ κατὰ τὸν Νικόλαο Καβάσιλα*», περιοδ. «**Ἐποπτεία**», 27(Ὀκτ. 1978) σελ. 773-781· «*Ἡ ἐν Χριστῷ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἄπ. Παῦλον*», *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνης Μελίτωνος*, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 379-400· *Ζῶον Θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξην κατανόησιν τοῦ ἀνθρώπου*. Ἀθήνα 1979, σελ. 320.
4. Οἱ παραπομπὲς χωρίων τοῦ Καβάσιλα γίνονται στὴν *Patrologia Graeca* τ. 150. Ἔτσι τὸ 572A σημαίνει: *Migne P.G.* 150, 572A. Ἐξ ἄλλου, ὅπως θὰ τὸ ἀντιλήφθηκε ὁ ἀναγνώστης, ἀποφεύγουμε τὶς ἐπιστημονικῆς φύσεως παραπομπές. Οἱ ἐρευνητὲς μποροῦν νὰ τὶς βροῦν στὰ βιβλία τῆς σημείωσης 3.
5. *Ἡ Θεομῆτωρ*, σελ. 150-152.
6. Θέλουμε νὰ παρακαλέσουμε τὸν ἀναγνώστη νὰ διακρίνει σὲ τοῦτο τὸ κείμενο τὶς κεντρικὲς θέσεις του ποὺ ἀναλύονται, τεκμηριώνονται καὶ προσφέρονται ὑπεύθυνα πρὸς συζήτηση, ἀπὸ τὶς περιφερειακὲς σὲ σχέση πρὸς τὴν κεντρικὴ θέσιν τοῦ κειμένου διατυπώσεις, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ διατυπωθοῦν καὶ διαφορετικὰ, ἀσφαλῶς καὶ ὀρθότερα.
7. **Ἁγίου Ἰωάννου Δαρμασκνοῦ**, *Ἡ Θεοτόκος*, Ε.Τ.Π. 2, Ἀθήναι 1970, σελ. 70.
8. Εἶναι κυριολεκτικὰ κρίμα καὶ λάθος ποὺ στὸ διάλογο Ὁρθοδόξων καὶ Ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων, ποὺ πραγματοποιεῖται στὶς μέρες μας, μὲ θέμα τὸ κεντρικὸ θέμα τοῦ Καβάσιλα, τὰ μυστήρια, ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος καὶ πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας ἀγνοεῖται. Σὲ μιὰ ὄχι μακρινὴ ἀπὸ τὸ σχίσμα ἐποχὴ, στὴν ὁποία μάλιστα οἱ συζητήσεις γιὰ ἔνωση ἦταν σὲ ἔξαρση, ὁ Καβάσιλας ἐπεξεργάστηκε, ὄχι ἀσφαλῶς τυχαῖα, μιὰ πλήρη θεολογία τῶν μυστηρίων.

Στὴ θεολογία αὐτή, ἡ ὁποία συμπυκνώνει μὲ ἕξοχο τρόπο ὁλόκληρη τὴν προγενέστερη πατερικὴ παράδοση, λαβαίνεται ὑπ' ὄψη καὶ προσλαμβάνεται ὀργανικὰ ὅ,τι ἦταν δυνατὸ νὰ προσληφθεῖ καὶ ἀπὸ τὶς ἀναζητήσεις τοῦ πρώιμου καὶ ὄχι ἀκόμα ἀπολύτως σχηματοποιημένου σχολαστικισμοῦ. Εἶναι μιὰ θεολογία ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξη, ριζικὴ, ποὺ βλέπει τὰ μυστήρια ταυτόχρονα στὴν ὄντολογικὴ καὶ ἠθικὴ τους διάσταση. Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ Καβάσιλας, ὡς ὀρθόδοξος, κινεῖται ταυτόχρονα στὸ Θεολογικὸ καὶ κοσμολογικὸ-ἀνθρωπολογικὸ ἐπίπεδο, ἡ θεολογία του ὀδηγεῖ σαφῶς στὴ θέωση καὶ καλεῖ σ' αὐτὴ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅλο τὸν κόσμον. Αὐτὴ ἡ διάσταση τοῦ εὐαγγελισμοῦ τοῦ κόσμου εἶναι ἕνας ἐπὶ πλέον λόγος ποὺ κάνει τὸν Καβάσιλα ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρο σήμερα, κυριολεκτικὰ μοντέρνο. Ἄν σ' αὐτὰ προσθέσουμε καὶ τὸ ὅτι στὴ θεολογία του δὲν ἀντέδρασαν ἀρνητικὰ ὡς τώρα οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, κατανοοῦμε πόσο γόνιμο θὰ μπορούσε νὰ ἀποδειχθεῖ τὸ νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπ' ὄψη στὸ σημερινὸ περὶ μυστηρίων διάλογο ἢ διδασκαλία του.

9. Βλ. τὸ κείμενο αὐτὸ στὸ βιβλίο *«Ζῶον θεούμενον»*, σελ. 249-260.